

**АКАДЕМІК
ПЕТРО
ТРОНЬКО
і
ШЕВЧЕНКІВ
КРАЙ**

В. М. Мельниченко

АКАДЕМІК ПЕТРО ТРОНЬКО І ШЕВЧЕНКІВ КРАЙ

**12 липня 2025 року — 110 років із
дня народження Петра Тронька (1915—2011),
історика, краєзнавця, пам'яткоохоронця,
організатора музейної справи, громадського
діяча, академіка, Героя України
(з постанови Верховної Ради України
«Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв
у 2024—2025 роках» від 21 грудня 2023 року)**

**Черкаси
Вертикаль
2025**

**УДК 94-051Тронько:908(477.46)(045
М 48**

*Рекомендовано до друку президією правління Черкаської
обласної організації Національної спілки краєзнавців України
(протокол № 5 від 21 квітня 2025 року)*

Автор-упорядник В. М. Мельниченко

Мельниченко В. М.

М 48 Академік Петро Тронько і Шевченків край / автор-упорядник
В. М. Мельниченко. – Черкаси, «Вертикаль», видавець Кандич С. Г.,
2025. – 62 с., іл.
ISBN 978-617-7957-23-6

Книга присвячена непересічній постаті українського державного, наукового та громадського діяча Героя України, академіка П. Т. Тронька – визначного організатора пам'яткоохоронної роботи та краєзнавчого руху в Україні. Його з Черкащиною пов'язувала тісна співпраця, коли він обирався депутатом Верховної Ради УРСР від Черкаської області і в інші періоди його багаторічної державної, наукової і громадської діяльності. Неодноразово бував у містах і селах краю, вивчав проблеми гуманітарної сфери, передусім пов'язані зі збереженням культурної спадщини. Особливу увагу приділяв Шевченківським місцям і Чигиринщині.

Державна і громадська діяльність Петра Тронька сприяла здійсненню практичної роботи зі збереження і охорони історико-культурної спадщини Черкащини – одного з історичних регіонів України і залишила у черкашан добру пам'ять про нього. Книга розрахована на науковців, викладачів, учителів та студентів, а також широкий загал читачів, які прагнуть повніше пізнати історію рідного краю і України.

УДК 94-051Тронько:908(477.46)(045)

*Виготовлено на замовлення Управління культури та охорони культурної
спадщини Черкаської обласної державної адміністрації*

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ	6
НА ЗАХИСТІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ	8
Святість Шевченківських місць	12
Славний Чигирин	20
На чолі краєзнавчого руху	25
Шевченків край пам'ятає Петра Тронька	31
ЗГАДУЮЧИ ПЕТРА ТИМОФІЙОВИЧА...	33
<i>Лазуренко В.</i> Академік Петро Тронько: траєкторія людяності	
	33
<i>Ліховий І.</i> Уроки академіка Тронька	38
<i>Чабан А.</i> Що ми залишаємо нащадкам?	49
<i>Голши Г.</i> Духовний батько українського краєзнавства	54
<i>Иценко М.</i> З Шевченком у серці	57

ПЕРЕДМОВА

Згідно постанови Верховної Ради України про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв 12 липня 2025 року на державному рівні відзначається 110-річниця від дня народження Петра Тимофійовича Тронька (1915–2011) – видатного вченого, державного і громадського діяча, академіка НАН України, Героя України. Його ще за життя нарекли патріархом українського краєзнавства за невтомне прагнення зберегти історико-культурні надбання нашого народу, за науковий талант і організаторські здібності, що в умовах тоталітарної системи вдавалося реалізувати лише тим, хто дбав про збереження своєї людської гідності та вірність громадянській позиції.

Щонайменше півстоліття найпомітніші події на ниві духовного розвитку України тією чи іншою мірою були пов'язані з ім'ям П. Т. Тронька. Його творча невтомність, високий професіоналізм, виняткова порядність у стосунках з людьми, дивовижна здатність згуртовувати навколо себе ентузіастів своєї справи – саме у цьому криється розгадка феномена видатного вченого і громадянина. На сьогодні академік Петро Тронько – єдиний серед Героїв України, хто удостоєний цієї найвищої державної відзнаки незалежної України за визначні особисті заслуги перед державою «у розвитку науки, відродженні та збереженні історико-культурної спадщини українського народу».

Перебуваючи на високих державних, наукових та громадських посадах, П. Т. Тронько до останніх днів свого життя був занурений у роботу, невтомно трудився на ниві дослідження та збереження культурної спадщини українського народу і вніс вагомий особистий внесок у цю справу.

Багато ним зроблено і для славної своєю історією Черкащини, передусім щодо увічнення і вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка, подій національно-визвольної боротьби українського козацтва, розвитку сучасної соціально-культурної сфери регіону.

За ініціативи Черкаської обласної організації Національної спілки краєзнавців України підготовлена ця невелика за обсягом книга, присвячена Петру Троньку, багатогранна державна і громадська діяльність якого була тісно пов'язана з Шевченковим краєм. Основу її складає історико-документальний нарис «На захисті культурної спадщини та історичної правди», підбірка спогадів черкащан, які знали Петра Тимофійовича та ілюстративний блок світлин, на яких він закарбований під час перебування на Черкащині.

Пропонована книга є лише невеликою часткою роботи з пошанування жителями Шевченкового краю пам'яті Петра Тимофійовича Тронька, життя якого – взірець для наслідування, а діяльність – своєрідний дороговказ для нинішнього і прийдешніх поколінь. Приклад його життєвого шляху, тривалістю майже у століття, переконує, що людина, яка живе інтересами свого народу, самовіддано і вірно служитиме йому за будь-яких ситуацій і обставин.

Розглядаємо видання цієї книги як своєрідне нагадування молодому поколінню про непересічну постать академіка Петра Тронька, який на зламі двох епох, у не простих суспільно-політичних умовах відіграв особливу роль у започаткуванні та послідовній реалізації державних проектів зі збереження і популяризації культурної спадщини України як символу української національної ідентичності.

Автор

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

Тронько Петро Тимофійович (12.07.1915–12.09.2011) – український історик, державний і громадський діяч, Герой України (2000), доктор історичних наук, професор, академік НАН України (1978). Лауреат Державної премії СРСР (1976), Заслужений діяч науки і техніки України (1990).

Депутат Верховної Ради Української РСР 2-го, 5–11-го скликань.

Почесний громадянин міст Київ, Харків, Кам'янець-Подільський, Переяслав, Канів, Богодучів, Лебедин.

Народився в селі Заброди колишнього Богодучівського району Харківської області. Трудову діяльність розпочав 1932 року робітником шахти. Після закінчення учительських курсів працював учителем в сільській школі, директором дитячого будинку в місті Лебедин. З 1937 року – на комсомольській роботі.

Від перших днів німецько-радянської війни перебував у діючій армії. У складі військ Південно-Західного, Сталінградського, Південного та 4-го Українського фронтів брав участь в обороні Києва та Сталінграда, визволенні Ростова-на-Дону, Донбасу. з підрозділами Червоної армії 6 листопада 1943 року ввійшов до Києва, брав участь у відбудові міста і налагодженні мирного життя.

Упродовж 17 років (1961–1978) працював заступником Голови Ради Міністрів УРСР, займався питаннями культури, освіти, охорони здоров'я. За його ініціативою, підтримкою та безпосередньою участю розгорталася робота з впорядкування Шевченківських місць, зі спорудження Музею народної архітектури і побуту України в Пирогові (нині – Національний музей народної архітектури і побуту України), який досі його співробітники та кияни називають

«Тронецькою», музею українського козацтва на острові Хортиця в Запоріжжі, музею війни 1941–1945 рр.

Голова редакційних колегій суспільно значимих видань: 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР» (1968–1973) та багатотомної науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» (з 1992), наукових збірників «Маловідомі сторінки історії України» (1996–2011), книги «Репресоване краєзнавство». Головний редактор журналів «Пам'ятки України», «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ» та «Краєзнавство».

Впродовж багатьох років до останніх днів життя здійснював велику громадську роботу зі збереження культурної спадщини українського народу. Голова правління Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (1967–1988), голова Національної спілки краєзнавців України (1990–2011 рр.), голова правління Всеукраїнського фонду відтворення видатних пам'яток історико-архітектурної спадщини імені Олеса Гончара (1996–2011), голова Комісії з питань відтворення видатних пам'яток історії та культури при Президентові України (1995–2001), голова Міжвідомчої координаційної ради з питань краєзнавства (2002–2011).

У 2000 році удостоєний звання Герой України з врученням ордена Держави.

Нагороджений чотирма орденами Трудового Червоного Прапора, орденами Червоної Зірки, Леніна, Жовтневої революції, Дружби народів, медаллю «За бойові заслуги», орденами Богдана Хмельницького II і III ступеня, Ярослава Мудрого V ст.

Помер у Києві в 2011 році, похований на меморіальній алеї Байкового цвинтаря.

НА ЗАХИСТІ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ТА ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ

12 липня 2025 року виповнюється 110 років від дня народження Петра Тимофійовича Тронька (1915–2011) – Героя України, державного і громадського діяча, академіка, патріарха і літописця українського краєзнавства, людини, яка за життєвим досвідом і покликанням серця причетна до творення історичної пам'яті та її осмислення, до відновлення та збереження культурної спадщини українського народу.

«Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини». Під такою промовистою назвою у 2021 р. побачила світ книга, у якій зібрані статті й документи про академіка, Героя України Петра Тимофійовича Тронька¹. Саме від цієї надзвичайно вдало підібраної назви книги хотів би відштовхнутися, розкриваючи тему «Академік Петро Тронько і Шевченків край».

Постать Петра Тимофійовича Тронька посідає особливе місце в історії збереження національної історико-культурної спадщини та організації пам'яткоохоронної роботи в Україні. За його ініціативи та безпосередньої участі створювалися музей-заповідник запорозького козацтва на Хортиці, музей народної архітектури та побуту України в Пирогові, музей Другої світової війни, у Києві відтворювалися пам'ятки часів Русі-України – Золоті ворота, Михайлівський Золотоверхий монастир, Успенський собор Києво-Печерської лаври та багато інших унікальних об'єктів національної культурної спадщини України².

¹ Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини: зб. статей / упоряд.: О. Повякель, А. Сериков. – Київ: Видав. дім журн. «Пам'ятки України», 2021. – 608 с.

² Маньковська Р. Державний діяч, науковець, громадянин. Краєзнавство. 2015. № 3–4. С. 27–36.

У 1995 році Олесь Гончар писав: «Ми, письменники України, в тім числі і я, бачили, були свідками й учасниками багатьох національно-патріотичних ініціатив П. Т. Тронька, з якими тодішні партійно-урядові правителі України змушені були погоджуватись.

Назву найпомітніші серед них – організація, підготовка й видання монументального науково-документального літопису «Історія міст і сіл Української РСР» в 26-ти томах, за який П. Т. Тронько був відзначений Державною премією колишнього Союзу. Хоча цей книжковий корпус позначений тодішніми ідеологічними приписами, він залишається в набутках історичної науки України і є основою для створення подібного літопису на засадах справжнього, не спотвореного імперським свавіллям, науково-правдивого українознавства»³.

При цьому слід зазначити, що найбільш вагомий внесок у справу відродження й збереження культурної спадщини українського народу П. Т. Троньком зроблено в часи засилля компартійної ідеології, коли розв'язання таких проблем постійно наштовхувалося на спротив і нерідко пов'язувалося з прямими ризиками потрапити в опалу. Особливо відчувалося це на початку 1970-х років із остаточним завершенням періоду певної лібералізації суспільного життя («хрущовською відлигою»), коли все помітнішими ставали рецидиви неосталінізму. Ідеологічні зміни торкалися передусім духовної сфери. Змінилося і ставлення до того, що зробив і продовжував робити на посаді заступника голови уряду П. Т. Тронько у справі відродження національної культури і збереження пам'яток історико-культурної спадщини.

У 1973 році комісія на чолі з новим секретарем ЦК КПУ з питань ідеології В. Маланчуком за результатами вивчення стану започаткованого П. Т. Троньком створення державного заповідника на острові Хортиця винесла вбивчий

³ *Гончар О.* Невтомний трудівник на ниві науки і культури // З любов'ю до України. На пошану академіка Національної академії наук України Петра Тимофійовича Тронька. Київ. 1995. Рідний край. С. 4.

вердикт – відхід від класових позицій у висвітленні історичних подій в експозиційному плані музею-заповідника, роздумування теми запорізького козацтва, замість того, щоб уславляти сучасну історію Запоріжжя, дружбу народів. Був звільнений з посади заступник голови Запорізького облвиконкому М. П. Киценко. Морально і фізично розбитий, він невдовзі помер.

Автори доповідної записки «Про серйозні недоліки, допущені при будівництві історико-культурного заповідника на о. Хортиця та впорядкуванні зазначеного комплексу» пропонували оголосити сувору догану по партійній лінії П. Т. Троньку, що означало й розгляд питання про доцільність перебування на посаді. На засіданні політбюро П. Т. Тронько був підданий критиці⁴. Пом'якшив пропозицію комісії В. В. Щербицький. П. Т. Троньку вказали на допущену неорганізованість у роботі з виконання партійно-державних рішень про увічнення пам'ятних місць, пов'язаних з історією запорізького козацтва⁵.

Після цього у П. Т. Тронька було ще чимало неприємностей.

Навіть вже в роки незалежності непросто вирішувалися питання збереження національної культурної спадщини. Іван Курас згадував: «Знаю достеменно, як Петро Тимофійович наполегливо «діставав» Дмитра Табачника, тоді – Главу Адміністрації Президента України, з вимогою донести до Кучми історично справедливу необхідність відбудови Золотоверхого» (мається на увазі Свято-Михайлівський Золотоверхий монастир – *авт.*)⁶.

Однак попри все він, з притаманною йому наполегливістю, самовіддано відстоював і впроваджував у життя

⁴ Янко Д. Г. Синівська любов до матері – України // Культура і життя. 2008. 24 груд. № 52.

⁵ Ляшко О. П. Тягар пам'яті: Трилогія: Спогади. К.: Ділова Україна, 1997. Кн. 3, ч. 2: На ступенях влади. 2001. С. 58–65.

⁶ Курас І. Михайлівський Золотоверхий монастир. Уособлення духу і незламності українського народу. Успенський собор Києво-Печерської лаври // Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини: зб. статей / упоряд.: О. Повакель, А. Сериков. Київ: Видав. дім журн. «Пам'ятки України», 2021. С. 283–298.

пам'яткоохоронні та пошуково-просвітницькі проекти. Одним із перших таких суспільно значимих проєктів у добу незалежності України стала Державна програма зі створення науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», метою якої було визначено відновлення історичної правди і справедливості, ґрунтовне висвітлення трагічних подій в історії України, повернення їй незаслужено забутих імен репресованих громадян увічнення пам'яті і вшанування тих, хто боровся за свободу і незалежність України. Для її реалізації була створена Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», яку очолив П. Т. Тронько і до кінця життя опікувався нею. Вже побачили світ понад 100 томів цієї фундаментальної праці⁷.

Під його керівництвом була підготовлена і за його редакції у 1991 році побачила світ книга «Репресоване краєзнавство»⁸.

Петро Тронько був ідейним натхненником створення і головою Національної спілки краєзнавців України (1990–2011 рр.), яка 2025 року відзначила свій 100-річний ювілей. Не в останню чергу, завдяки невтомній праці Петра Тимофійовича НСКУ на сьогодні стала однією з найвпливовіших і дієвих національних творчих спілок в Україні.

Про Петра Тимофійовича Тронька свого часу дуже влучно сказав Іван Курас: «Він уособлення сили духу і незламності українського народу у своїй правоті. Він є інтелектуалом, елітою нашого народу. Йому й судилося забезпечити той духовний зв'язок поколінь, епох, вселити в наші душі впевненість, почати виводити українців на широку дорогу»⁹.

⁷ Подкур Р. Ю. Реабілітовані історією. Режим доступу: URL: http://www.history.org.ua/?termin=reabilitovani_istoriieju

⁸ Репресоване краєзнавство (20–30-ті роки) / АН України. Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мініс. культури України; Редкол.: П. Т. Тронько (голова) та ін. К.: Рідний край, 1991. 478 с.

⁹ Курас І. Михайлівський Золотоверхий монастир. Уособлення духу і незламності українського народу. Успенський собор Києво-Печерської лаври // Академік Петро Тронько – видатний оборонець національної спадщини: зб. статей / упоряд.: О. Порякель, А. Сериков. – Київ: Видав. дім журн. «Пам'ятки України», 2021. С. 283–298.

Попри наявність численних праць, присвячених життєвому шляху, державній, науковій та громадській діяльності П. Т. Тронька, ще чимало їх аспектів залишається недостатньо висвітленими, зокрема його роль у збереженні історико-культурної спадщини окремо взятих регіонів України. Це сповна стосується і Черкащини, яку жителі цієї частини України – батьківщини великого пророка українського народу, любовно називають Шевченковим краєм.

Тож сьогодні, коли помітно пошавилися історико-біографічні та просопографічні дослідження, погляд на непересічну постать П. Т. Тронька крізь призму його місця у збереженні історико-культурної спадщини та розвитку краєзнавчого руху в одному з історичних регіонів нашої держави – Черкащині, набуває особливої актуальності.

СВЯТІСТЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ МІСЦЬ

Черкащина (під якою ми розуміємо утворену 70 років тому Черкаську область) у багатогранній та надзвичайно насиченій державницькій, науковій та громадській діяльності П. Т. Тронька посідала особливе місце. Адже тут народилися і знайшли свій вічний спочинок видатні постаті України Тарас Шевченко і Богдан Хмельницький, відбувалося багато ключових подій історії українського народу.

Шевченківські місця на Черкащині приваблювали Петра Тимофійовича не тільки своєю святістю, а й почуттям високої відповідальності за їх охорону та збереження у належному стані, використанні у справі громадянсько-патріотичного виховання. Його любов і глибока шана до Шевченка особливо проявилася, коли він обіймав високі державні посади. Зокрема, будучи заступником Голови Ради Міністрів УРСР, П. Т. Тронько доклав чимало зусиль для гідного відзначення славних ювілеїв Кобзаря – 100-річчя від

дня смерті (1961) та 150-річчя від дня його народження (1964). Часто виїздив у місця, пов'язані із життям та творчістю пророка українського народу – Канів, Звенигородку, Корсунь, Моринці, Шевченкове, Черкаси.

Найчастіше він бував у Каневі. Завдяки його ініціативі й наполегливості в Україні вперше так широко відзначалися ювілеї Кобзаря. Зокрема, 29–30 травня 1964 р. в Києві відбувся Міжнародний форум діячів культури, присвячений 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. У ньому взяли участь письменники, художники, вчені із 43 зарубіжних країн, офіційна делегація ООН з питань освіти, науки і культури. А 31 травня учасники цього представницького форуму разом з учасниками об'єднаного пленуму правління Спілок письменників СРСР та УРСР прибули до Канева. Тут їх гостинно зустрічали черкащани і посланці усіх областей України. Під звуки безсмертного Шевченкового «Заповіту» гості піднялися до могили поета, хвилиною мовчання вшанували його світлу пам'ять.

А потім у Шевченковому гаю, що поруч із могилою поета, висадили 150 пам'ятних дубків на відзнаку 150-літнього ювілею Великого Кобзаря. Серед тих, хто садив ці деревця, був і Петро Тимофійович Тронько (це засвідчує документальна світлина в експозиції музею Кобзаря на Тарасовій горі). На ній Петро Тимофійович лишає автограф на етикетці до висадженого дубка. Поруч із ним стоїть канадський письменник, голова виконавчого комітету Товариства об'єднаних українців Канади Петро Кравчук¹⁰.

Про той вже далекий в часі період П. Т. Тронько згадував: «Пишаюсь тим, що свого часу був заступником голови оргкомітету, коли проводилися великі свята, присвячені Кобзарю. Такого свята ще не було в світі, коли ми відзначили 150-річчя з дня народження Шевченка у 1964 році. І тут треба віддати належне М. Хрущову, який створив

¹⁰ *Танана Р.* Із Кобзарем у серці / Р. Танана. Слово Просвіти. 9 липня. 2015. С. 2.

союзний оргкомітет по відзначенню ювілею Кобзаря». Ми взяли шість пароплавів у Києві, посадили всі делегації майже з усіх країн світу. Увечері виїхали до Канева, там ночували, вдень проводили урочисті акції, вшанували Шевченка. Потім подали 32 автобуси, поїхали в Моринці, Кирилівку».

А ще П. Т. Тронько згадав, як у 1961 році М. Хрущов відвідав Тарасову гору: «Подзвонив мені перший секретар ЦК М. Підгорний і каже: «Приїжджає Хрущов, ти з ним на катері у Канів їдеш». (Я тільки став заступником голови уряду). Припливаємо катером до Канева. Микита Сергійович пішки зійшов по східцях на гору, поклав вінок, вклонився Шевченкові й посадив дерево»¹¹.

Про травневий захід 1964 року відомий канівський краєзнавець Михайло Іщенко писав: «Міжнародний форум діячів культури, приурочений 150-м роковинам Тараса Шевченка, проходив у Києві 29–30 травня 1964 року і став тріумфом національного Пророка. 31 травня Петро Тронько – душа і рушій подій – разом з учасниками форуму прибуває до Канева. Біля могили майоріє велелюдний мітинг в знак пошани неперевершеного хранителя духа народу, спасителя українського люду.

Обширні культурні акції розгорнулися на імпровізованій сцені. Тільки хор представив 2500 виконавців. То було гідне подиву дійство, акт звеличення Кобзаря України, що підносив зацьковане слово до рідного народу, уславляв престиж великої, хоча і бездержавної нації. Тронька проймало незвідане окрилення, ніби спалахувало досі затаяне полум'я серця – його праця увінчувалася успіхом, почуттям виконаного обов'язку перед українським Прометеєм. А на вустах теплилися заповітні слова Поета:

*Я так її, я так її люблю,
Мою Україну убогу...»¹²*

¹¹ Тронько П., Чабан А. Що залишимо нащадкам? // День. 2002. 15 серпня. С. 4.

До відзначення Шевченківських дат на меморіальних об'єктах Черкащини, пов'язаних з іменем Кобзаря, було виконано значний обсяг пам'яткоохоронних, будівельних та опоряджувальних робіт, якими особисто опікувався П. Т. Тронько. У 1961 і 1964 рр. в Каневі, на батьківщині Т. Г. Шевченка – в селах Моринці, Шевченкове та Будище, окрім меморіальних, було споруджено чимало соціально-побутових об'єктів – магазинів, їдалень, готелів, упорядковано сільські вулиці. Зокрема, за рівнем забудови і благоустрою село Моринці у 1970 р. було визнано одним із найкращих сільських населених пунктів СРСР¹³.

Глибока шана до Шевченка і популяризація його імені як уособлення українства у П. Т. Тронька була щира і не розрахована на зовнішні показні ефекти, задумані під круглі дати. Промовистим підтвердженням може бути приклад із його багатогранної, у тому числі і на міжнародному рівні, діяльності з поширення знань про Тараса Шевченка і Україну.

У 1965 році йому, як державному діячеві, було доручено очолювати делегацію Української РСР на XX сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй. Уперше в історії цієї міжнародної інституції Петро Тимофійович виступив на засіданні українською мовою. І тоді ж урочисто, на сесійному засіданні, він вручив Генеральному секретареві ООН У Тану не ідеологічно витриманий подарунок, а великоформатний примірник шевченківського «Кобзаря». Подякувавши представнику України, очільник ООН сказав: «Я заздрую українцям – ви маєте Тараса Шевченка. Це не тільки геній України. Це велет, титан людської мислі, поет всеосяжний. Месія, що належить світові. Разом з Шевченком ви, українці, безсмертні»¹⁴.

¹² *Ищенко М.* З Шевченком у серці (до 100-річчя від дня народження П. Т. Тронька) // Тарасова світлиця. Літературно-мистецький альманах. Число 1. Приурочене науково-практичному семінару «Стратегія розвитку заповідної справи в Україні. 6 – 7 листопада 2015 року. Канів, 2015. С. 180.

¹³ ЮНЕСКО про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Шевченківський словник: В 2-х т. Київ, 1977. Т. 2. С. 398–399.

Завдяки ініціативі й наполяганню П. Т. Тронька відзначення 150-річного Шевченківського ювілею було включено до календаря ювілейних дат ЮНЕСКО¹⁵.

У контексті відзначення шевченківських дат для черкашан видається цікавим лист П. Т. Тронька на адресу першого секретаря ЦК Компартії України П. Ю. Шелеста від 6 лютого 1964 року. У ньому зазначено, що «на адресу Верховної Ради УРСР, Республіканського урядового ювілейного комітету надходять клопотання від трудящих, діячів літератури і мистецтва, громадських організацій про необхідність перейменування Черкаської області на Шевченківську область із залишенням за обласним центром його колишньої назви «місто Черкаси». Аналогічні просьби надійшли від Черкаського сільського обкому партії та Черкаського сільського облвиконкому. Вважаю, що ці пропозиції заслуговують на серйозну увагу і їх слід підтримати».

На основі цього листа було підготовлено лист аналогічного змісту за підписом П. Ю. Шелеста і направлено до Москви М. С. Хрущову. Про наслідки його розгляду невідомо. Ймовірно, що він із-за ідеологічних міркувань не був розглянутий позитивно, або ж «загубився» в апаратних інстанціях і не потрапив до адресата, якого невдовзі було усунуто від займаної посади¹⁶.

У своїй діяльності на ниві охорони і збереження культурної спадщини П. Т. Тронько максимально використовував можливості Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (УТОПІК) для реалізації пам'яткоохоронних

¹⁴ Усі шляхи ведуть до Канева (до 150-річчя перепоховання Шевченка) // Історична правда. 16 квітня. 2025. Режим доступу: URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/05/22/39466/>

¹⁵ ЮНЕСКО про вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка. Шевченківський словник: В 2-х т. Київ, 1977. Т. 2. С. 398–399.

¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. Опис 31 (II). Справа 2368. Докладные записки, письма, справки отделов ЦК, обкомов КПУ, Министерства культуры УССР, творческих организаций о праздновании 150-летия со дня рождения Т. Г. Шевченко, о проведении юбилеев. 225 арк.

проектів, яке він очолював багато років, працюючи в уряді й пізніше. Відомий історик Ф. П. Шевченко зазначав, що «незважаючи на велику завантаженість на основній роботі в уряді, а з 1978 року – в Академії наук, Петро Тимофійович не став, так би мовити, «весільним генералом» в Українському товаристві охорони пам'яток історії та культури. Завдяки організаційному хистові П. Т. Тронька та його найближчих сподвижників, яких він згуртував навколо товариства, вдалося залучити до пам'яткоохоронної справи майже 18 мільйонів громадян України, створити струнку мережу обласних, міських, районних та первинних осередків»¹⁷.

Вже не перебуваючи на посаді заступника голови уряду, П. Т. Тронько, як голова Українського товариства охорони пам'яток історії і культури (УТОПІК), продовжував перейматися упорядкуванням та благоустроєм Шевченківських місць на Черкащині.

У 1983–1985 рр. УТОПІК ініціював і фінансував відтворення Тарасової світлиці – хати Ядловського на Чернечій горі, Успенського собору XII ст., в якому дві доби знаходилася домовина з тілом Т. Шевченка перед похованням на Чернечій горі, впорядкування інших об'єктів, пов'язаних з життям і діяльністю Кобзаря. На всі ті заходи Товариство на чолі з П. Т. Троньком виділило 10 млн руб.¹⁸

Окрім того, на пам'ятник Богдану Хмельницькому в Чигирині – 40 тис. руб., Звенигородському районному музею – 30 тис. руб.¹⁹

Очолюване П. Т. Троньком Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, зокрема, виділило кошти на відновлення особливого об'єкта на території Шевченківського Національного заповідника в Каневі – першого народного музею Кобзаря – «Тарасової світлиці» (хати, у якій жив багаторічний охоронець могили Т. Г. Шевченка Іван Ядловський).

¹⁷ Шевченко Ф. П. На варті народних святинь // Що ми залишимо нащадкам? К.: Ін-т іст. України НАН України, 2008. С. 67–73.

¹⁸ Там само. С. 71.

¹⁹ Заремба С. З. УТОПІК. Історичний нарис. Київ: Логос, 1998. 244 с.

Відкриття відновленого народного музею відбулося в 1991 році, однак за станом здоров'я П. Т. Тронько не зміг взяти в ньому участь, як не зміг прибути і на 10-річчя відновлення першого народного музею Кобзаря на Тарасовій горі. До цієї дати він надіслав телеграму: «Щиросердно вітаю весь колектив музею з 10-річчям відновлення першого народного музею Кобзаря – Тарасової світлиці, яка відіграла величезну роль у популяризації геніальної спадщини Шевченка. Пишаюся тим, що причетний до відновлення цієї хатини (працював тоді в Товаристві охорони пам'яток історії і культури)».

А взагалі Канів Петро Тимофійович Тронько традиційно відвідував 22 травня, у річницю перепоховання Т. Г. Шевченка. Останній раз він побував тут 22 травня 2003 року у поважному 87-річному віці. Разом із дружиною Валентиною Іванівною піднялися на Тарасову гору, щоб покласти квіти до могили Т. Г. Шевченка і вшанувати його пам'ять. Петро Тимофійович зробив запис до книги вражень: «В знаменну річницю, в день поховання Великого Кобзаря ми з дружиною приїхали, щоб вклонитися пам'яті безсмертного Пророка нашого народу, все життя якого буде дороговказом для нащадків, як потрібно любити Україну, боротися за щастя і долю рідного народу»²⁰.

Можна приводити багато прикладів активної громадянської позиції П. Т. Тронька як оборонця національної спадщини і, передусім святих для нього Шевченківських місць.

Наприкінці 1980-х рр., коли вирували пристрасті навколо промислового будівництва в охоронній зоні ландшафту Шевченківського заповідника, до депутата Верховної УРСР по Канівському виборчому округу П. Т. Тронька 26 жовтня 1988 р. звернулася група працівників канівського заводу «Магніт» з проханням допомогти припинити будівництво у заповідній зоні.

З притаманною йому оперативністю він відредагував на звернення виборців та ініціював створення спеціальної

²⁰ *Танана Р.* Із Кобзарем у серці / Р. Танана. Слово Просвіти. 9 липня. 2015. С. 2.

депутатської комісії Верховної Ради, яка вивчила матеріали канівського конфлікту і дійшла висновку, що ніякого будівництва на лівому березі Дніпра навпроти Шевченкової могили не повинно бути. Таку ж думку висловила й експертна комісія Академії наук УРСР.

У 2002 році Петро Тимофійович згадував: «Ми вели страшну боротьбу проти манкуртів, які захотіли збудувати на відстані 4-х кілометрів від Чернечої гори виробництво з трубою 50 метрів. У цій боротьбі, з одного боку, була районна адміністрація, яка пішла вже в небуття, й інші чиновники вищого рангу, а з другого – Борис Ілліч Олійник, Тронько... Я виступав на сесії Верховної Ради проти дій уряду, і все ж будівництво припинили. Якби цього не було зроблено, то ця неповторна аура, що відтворює справжній краєвид України, була б спотворена»²¹.

На сесії Верховної Ради 11 листопада 1988 р. П. Т. Тронько рішуче поставив вимогу про внесення питання у порядок денний сесії. «Мова йде, – наголошував він, – про конкретне питання... Іде мова про грубе порушення законодавства. Вони не слухають ні вказівок вищестоячих органів, прямо скажемо, ні Центрального комітету, у тому числі, ні Комісії, яка зробила висновки про те, що це беззаконня, про те, що це спотворює національну культуру, ландшафт і т. д. І зараз я чув, що ніяких рішень немає.

Так от, ми просимо уряд припинити це беззаконня, припинити будівництво, віднайти можливості, щоб перенести будівництво з цієї зони в інше місце, а не під Шевченковою горою. От про що йде мова»²².

Бюрократична система ще певний час чинила опір, але, все ж таки, 5 травня 1990 р., нарешті, було прийняте розпорядження Ради Міністрів УРСР про припинення будівельних робіт²³.

²¹ Тронько П., Чабан А. Що залишимо нащадкам? // День. 2002. 15 серпня. С. 4.

²² Тронько П. Т. З любов'ю до України. К.: Рідний край, 1995. С. 112.

²³ Тарахан-Береза З. П. Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори. Київ: Родовід, 1998. С. 532.

СЛАВНИЙ ЧИГИРИН

У своїй державній і громадській діяльності Петро Тимофійович велику увагу приділяв й іншим історичним місцям Черкащини, зокрема батьківщині Богдана Хмельницького – славній своїми державницькими традиціями Чигиринщині, де давно назрілою була необхідність створення історико-культурного заповідника. На той час єдиною пам'ятко-охоронною установою на Черкащині був Шевченківський заповідник у Каневі, який на державному рівні комплексно займався охороною, дослідженням та популяризацією історико-культурних пам'яток на включеній до заповідника території.

Ідея утворення на базі комплексу пам'яток Чигиринщини державного історико-культурного заповідника зародилася ще в кінці 1960-х років. Однак вирішення питань про створення цього та інших історико-культурних заповідників заходило в глухий кут, оскільки тодішнє компартійне керівництво України, особливо в період так званої «маланчуківщини», розглядало їх як осередки націоналізму, що складали загрозу існуванню тоталітарної системи.

Незважаючи на це, заступник голови уряду П. Т. Тронько у 1960-х рр., взявши на себе ініціативу й активну участь у відтворенні видатних пам'яток національної культурної спадщини Черкащини, перейнявся ідеєю утворення на базі комплексу історико-культурних пам'яток міста Чигирин, села Суботів і урочища Холодний Яр державного історико-культурного заповідника.

За його дорученням ще у 1969 року була організована спеціальна наукова експедиція з числа фахівців різних галузей науки і культури для вивчення безпосередньо на місці питання про пам'ятки та пам'ятні місця тодішнього Чигиринського району, передусім Чигирин, Суботова та Холодного Яру. До неї були включені відомі вчені й діячі культури: доктор історичних наук О. С. Компан, доктор мистецтвознавства Г. Н. Логвин, письменник О. І. Микитен-

ко, кандидати історичних наук О. М. Апанович, В. Д. Баран, кандидат архітектури С. К. Кілессо, начальник відділу пам'яток архітектури та монументів Держбуду УРСР Л. І. Граужіс та інші відомі фахівці.

У ході тривалої розмови напереродні експедиції П. Т. Тронько просив членів комісії не лише фахово оцінити реальний стан справ збереження тієї чи іншої пам'ятки, а й висловити конкретні рекомендації щодо утворення тут національного заповідника, здійснення музеєфікації окремих об'єктів та вирішення інших питань.

Після натурального обстеження пам'яток регіону учасники наукової експедиції у доповідній записці на ім'я П. Т. Тронька від 14 листопада 1969 року зробили висновок, що «Чигирин разом з Черкасами і Каневом був осередком зародження і формування славетного українського козацтва. У XVI–XVII ст. він стояв на самому передньому краї українського прикордоння, що межувало з Диким полем... Саме тут, в Чигирині, і в інших містах прикордоння, козаки відбивали турецько-татарський наступ, що мало загальноєвропейське значення». Члени наукової експедиції внесли уряду УРСР пропозицію «оголосити територію стародавніх міст Чигирин і Суботова – містами-заповідниками, а Холодний Яр – національним заповідником-парком»²⁴.

Пропозиція про утворення заповідників була підтримана тодішніми керівниками Черкаської області, які в листі до ЦК КПУ від 26 квітні 1971 року зазначали, що «було б доцільно, перш за все створити на території Чигиринського району національний заповідник, який включав би стародавні міста Чигирин і Суботів, а також Холодний Яр. До першочергових завдань належить також проведення широких археологічно-архітектурних та історичних досліджень, створення необхідної інфраструктури – будівництво

¹⁰ Доповідна записка учасників наукової експедиції заступнику Голови Ради Міністрів УРСР П.Т. Троньку про результати обстеження пам'яток Чигирин, Суботова і Холодного Яру // Збережемо тую славу. Збірник документів і матеріалів. Київ: Рідний край, 1997. С. 265.

шосейних шляхів, туристських баз, готелів, кемпінгів та інших об'єктів культурно-побутового призначення з врахуванням майбутніх масштабів заповідника»²⁵.

Вважалося за доцільне провести широкі археологічно-архітектурні та історичні дослідження Богданової гори в Чигирині з метою виявлення резиденції Богдана Хмельницького, залишків відтворення башт, рову, церкви та інших військових та побутово-господарських об'єктів, садиби Богдана Хмельницького в Суботові, Ільїнської церкви, а також городища і курганів у Холодному Яру.

У висновках експедиції аргументується доцільність відтворення на основі наукових досліджень вигляду міста Чигирин і його фортеці як типового середньовічного міста з усіма його атрибутами, реконструкцією гетьманської резиденції, що була адміністративно-політичним центром України того часу.

Невідкладного вирішення, на думку вчених, вимагали й проблеми Холодноярського заповідника, визначення його зон, меж, передбачення в ньому комплексу «Коліївщина», з центральним об'єктом – пам'яткою архітектури – Мотронинським монастирем, перетворивши останній на музей історії гайдамацького руху і Коліївщини.

До реалізації згаданих пропозицій пропонувалося підключити понад 30 республіканських міністерств, відомств, громадських організацій, творчих спілок, наукових закладів та проектних установ.

Вагомий внесок у дослідження і увічнення унікального комплексу пам'яток Чигиринщини вносило очолюване П. Т. Троньком Українське товариство охорони пам'яток історії та культури. Товариством було виділено кошти на проведення робіт з реставрації Мотронинського монастиря, встановлення низки пам'ятних знаків. Окрім того Това-

²⁵ Лист Черкаського обкому КПУ та облвиконкому Центральному Комітету Компартії України про увічнення пам'ятних місць Чигиринського району // Збережемо твою славу. Збірник документів і матеріалів. Київ: Рідний край, 1997. С. 263.

риство виділило близько 60 тис. рублів на здійснення в регіоні фундаментальних археологічних досліджень.

Однак плани щодо впорядкування пам'ятних місць Чигиринщини ще довго залишалися на папері. Це обумовлювалося, передусім, тими змінами, що відбувалися у політичному керівництві України у 1972 році. В провину знятому зі своєї посади першому секретареві ЦК КПУ П. Ю. Шелесту ставились, зокрема, недоліки в проведенні національної політики. А одіозний секретар ЦК КПУ з ідеологічних питань В. Ю. Маланчук завзято взявся викорінювати «бацили націоналізму».

Своєрідним вироком роботи щодо увічнення історії українського козацтва стала розіслана 20 серпня 1973 року членам і кандидатам в члени політбюро ЦК КПУ його доповідна записка, в якій вказувалося, що заходи з увічнення козацтва набрали непомірного характеру і «здатні підживлювати націоналістичні та шовіністичні ілюзії і пережитки»²⁶.

Влада спробувала взяти під свій контроль громадські заходи зі збереження пам'яток, які проводилися УТОПК. Політбюро ЦК КПУ 3 жовтня 1972 року ухвалило постанову «Про роботу Українського товариства охорони пам'яток історії та культури». Діяльність цієї громадської організації, очолюваної П. Т. Троньком, була піддана жорсткій критиці, засуджувалось «захоплення старовиною, її ідеалізацією», водночас указувалось на необхідність пріоритетного вивчення, реставрації та збереження пам'яток радянського періоду, пов'язаних з подіям революції, Великої Вітчизняної війни. У результаті такого підходу значна частина об'єктів козацької доби не була поставлена на державний облік, не охоронялась, що призвело до подальших пошкоджень та руйнувань. Ініціатива у її вивченні та збереженні належала окремим ентузіастам²⁷.

²⁶ *Войналович В. А., Данилюк Ю. З.* З історії створення історико-культурного заповідника на базі комплексу пам'яток м. Чигирин, с. Суботова і урочища Холодний Яр // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: Матеріали Третіх Всеукраїнських читань. – Київ – Черкаси, 1993. С. 139–142.

І тільки в кінці 1980-х рр., зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні почало змінюватися ставлення до проблем національно-культурного відродження. У цей час у березні 1989 року було реалізовано і давній задум П. Т. Тронька. Враховуючи громадську думку, уряд УРСР своєю постановою від 7 березня створив Чигиринський державний історико-культурний заповідник²⁸.

В умовах розгортання у другій половині 1980-х рр. процесів демократизації і початком національного відродження, відбувалися зміни й у суспільній оцінці історико-культурної спадщини, пов'язаної з історією козацтва, до якої зростає інтерес. Перша комплексна наукова експедиція «Запорізька Січ: зруйноване й уціліле» під керівництвом визначної дослідниці українського козацтва О. Апанович відбулась в 1989 році. Маршрут пролягав уздовж Дніпра по території Черкаської, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької та Херсонської областей. Метою було комплексне обстеження та початкове впорядкування вцілілих козацьких пам'яток. Організаторами експедиції, яка відбувалася в рамках програми «Часи козацькі» очолюваного П. Т. Троньком Українського товариства охорони пам'яток історії і культури виступали редакція журналу «Пам'ятки України» за підтримки Українського фонду культури. У результаті своєї подорожі дослідники констатували незадовільне становище значної кількості уцілілих пам'яток: розривання козацьких могил, повалення хрестів, запусіння соборів, зокрема, Троїцької церкви Мотронинського монастиря на Чигиринщині²⁹.

²⁷ Демиденко О. Діяльність Українського товариства охорони пам'яток історії та культури зі збереження об'єктів козацької доби (друга половина 1960-х–1980-ті рр.) // Історико-географічні дослідження в Україні. 2006. № 9. С. 418.

²⁸ Постанова Ради Міністрів УРСР №77 від 7 березня 1989 р. "Про оголошення комплексу пам'яток історії, культури та природи м. Чигирини, с. Суботова і урочища Холодний Яр у Черкаській області державним історико-культурним заповідником" // Збірник постанов уряду УРСР. – 1989. – № 3.

²⁹ Сериков А. Січ уціліла?! // Пам'ятки України. 1989. №. 4. С. 6–7.

НА ЧОЛІ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ

Очолюючи Національну спілку краєзнавців України, П. Т. Тронько тісно співпрацював з краєзнавцями Черкащини, надавав їм всіляку допомогу. Саме за його пропозицією в Черкасах у 1995 році було проведено VII Всеукраїнську наукову конференцію «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність», в якій взяли участь представники усіх регіонів України. Цей науковий захід, до якого активно долучилися науковці і краєзнавці Черкащини, дав поштовх до розгортання краєзнавчої роботи в нашому краї³⁰.

Організаторами наукової конференції такого рівня, що вперше проводилася в Черкасах, виступили Інститут історії НАН України, Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», Всеукраїнська спілка краєзнавців, Міністерство освіти, Міністерство культури, Національна комісія з повернення культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України, Український фонд культури, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Черкаський державний педагогічний інститут (нині – університет імені Богдана Хмельницького). У роботі конференції взяли участь науковці, викладачі, вчителі, архітектори, мистецтвознавці, музейні працівники, краєзнавці. Вступним словом конференцію відкрив академік НАН України, директор Інституту історії України НАНУ В. А. Смолій.

З доповіддю на конференції виступив голова правління Всеукраїнської спілки краєзнавців академік НАН України П. Т. Україні.

На конференції працювали чотири секції, на засіданнях яких було заслухано понад 80 доповідей і повідомлень³¹.

³⁰ Сьома Всеукраїнська наукова конференція "Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність" : в 2-х частинах. – Київ – Черкаси, 1995.

³¹ *Григор'єва Т. Ф.* VII Всеукраїнська конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції й сучасність» // Український історичний журнал. 1996. № 2. С. 145–145.

Тоді, три десятиліття тому, у доповіді П. Т. Тронька було сформульоване наріжне завдання краєзнавчого руху України, яке зберігає свою актуальність і сьогодні: *«У час, коли активно формуються нові національно-патріотичні й загальнолюдські ідеали та духовні цінності, неодмінно треба зберегти генетичний зв'язок між поколіннями минулими і майбутніми, не втратити, не розгубити, не обезцінити все краще, створене талантом і розумом українського народу. І наша власна совість, і майбутні наші нащадки велять нам не забути імен славних представників української нації, які жили і творили в ім'я України, щиро вболівали за її долю, вірили у її відродження»*³².

Важливе значення для формування наукових засад відродженого на Черкащині краєзнавства мало також проведення в Черкасах роком раніше 15–16 листопада 1994 року Всеукраїнської конференції музейних працівників «Богдан Хмельницький – гетьман України», присвяченої 400-річчя від дня народження видатного державного, політичного і військового діяча, на якій з доповіддю виступив голова Всеукраїнської спілки краєзнавців академік П. Т. Тронько

Петро Тимофійович завжди цікавився справами на Черкащині, давав слушні поради й підтримував краєзнавчі ініціативи. Зокрема, 5 червня 1999 року він з дружиною відвідав звітний концерт Черкаської області у Палаці культури «Україна». Особливо сподобався йому Черкаський народний хор і пісні у виконанні народної артистки України Ольги Павловської. Після концерту Петро Тимофійович подякував учасникам звіту, побажав їм нових творчих злетів. А черкащани почастили його запашним короваєм³³.

³² Тронько П. Т. 70-річчя Українського комітету краєзнавства і завдання дальшого розвитку досліджень з історії рідного краю // Історичне краєзнавство в Україні: традиції й сучасність (Матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції). Частина 1. С. 6 – 11. К., Рідний край. 1995.

³³ Прокопчук В. Спогади // сайт «Фундація Петра Тронька. Режим доступу: URL: http://petro-tronko.blogspot.com/p/blog-page_5580.html

У 2002 році актуальні проблеми охорони та використання історико-культурної спадщини Черкащини як важливого засобу формування національної свідомості громадян України він разом з професором Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького А. Ю. Чабаном порушив на сторінках газети «День» у розмові з головним редактором часопису Ларисою Івшиною напередодні III з'їзду краєзнавців України.

У ході розмови П. Т. Тронько позитивно оцінив роботу краєзнавців Черкащини, зазначивши, що це «одна з кращих організацій (це не тому, що тут наш добрий друг, Анатолій Юзефович Чабан) – все ж таки черкаська: проводять конференції, досліджують пам'ятники, невідомі місця, імена, збагачують нашу історичну науку (в основі її краєзнавство – з маленького збирається велике тіло). У Черкасах велику роботу в цьому напрямку започаткував Олексій Дубовий, колишній заступник голови облвиконкому»³⁴.

Після обрання мене у січні 2001 року головою Черкаської обласної організації спілки краєзнавців (тоді ще Всеукраїнської спілки краєзнавців) впродовж десяти років доводилося доволі часто спілкуватися з Петром Тимофійовичем. Запамяталося його уміння в розмові швидко виокремлювати головне і робити узагальнюючі висновки, уточняти деталі і давати слушні поради (для мене це було особливо важливо).

Добре знав Черкащину по роботі в Київському обкомі партії, оскільки до 1954 року більшість районів майбутньої Черкаської області входила до Київської області). Завжди запрошував до себе, розпитував про справи в області, любив згадувати свої перебування на Черкащині, людей, з якими зустрічався. Для мене було цікаво дізнатися, що його кандидатура розглядалася на керівника Черкаської області, яка утворилася у 1954 році. Однак, призначення не відбулося, оскільки він не мав сільськогосподарської освіти, а за

³⁴ *Тронько П., Чабан А.* Що залишимо нащадкам? // День. 2002. 7 серпня. С. 4; 14 серпня. С. 4; 15 серпня. С. 4.

існуючою тоді практикою керівниками таких аграрних регіонів, як Черкащина, обов'язково мали бути фахівці сільськогосподарського профілю.

Зрозуміло, що головною темою розмов була організація краєзнавчої роботи, організаційне зміцнення місцевих осередків Спілки. Часто торкалися питання видання краєзнавчої літератури, особливо тих книг, де йшлося про історію населених пунктів Черкащини. У таких книгах Петро Тимофійович вбачав продовження здійсненого за його ініціативи і під його керівництвом безпрецедентного за задумом і масштабністю проєкту – видання 26-томної праці «Історія міст і сіл УРСР». До останніх днів свого життя він мріяв і був переконаний у необхідності перевидання цієї серії на новій джерельній та методологічній базі.

Академік П. Т. Тронько високо цінував і всіляко підтримував кропітку працю краєзнавців – невтомних і безкорисливих дослідників рідного краю. Саме за його порадою на початку 2000-х рр. я взявся за вивчення історії краєзнавчого руху на Черкащині, життя і діяльності людей, які присвятили своє життя цій справі. Ця робота була втілена у монографічному виданні «Краєзнавство Черкащини: сторінки історії», що побачило світ у 2010 р.

У передмові до книги П. Т. Тронько зазначив, що «найбільшим багатством і гордістю цього краю є його люди, з їх високою відповідальністю за долю матері-України і рідної землі, для яких найвищою метою завжди була турбота про благо народу, готовність відстоювати його інтереси. У цьому я переконався ще в 1950-х роках, спілкуючись з робітниками, селянами та інтелігенцією Черкащини, коли я обирався депутатом Верховної Ради УРСР від Черкаської області. Любов до рідної землі і небайдужість до своєї минувшини засвідчили десятки і сотні краєзнавців краю, з якими мені довелося працювати в 1960–1970-х роках, готуючи до друку фундаментальне видання «Історія міст і сіл УРСР. Черкаська область»³⁵.

³⁴ Мельниченко В. М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії. Черкаси : Вертикаль, 2010. 192 с.

Потім робота над книгою про історію краєзнавчого руху на Черкащині знайшла своє продовження у підготовці та виданні спільно з Г. Голишем біобібліографічного довідника «Краєзнавці Черкащини». Беручись за цю справу ми своїм обов'язком вважали в такий спосіб скласти шану безкорисливим літописцям рідного краю, у тому числі й незаслужено забутим, показати потужний інтелектуальний потенціал краєзнавства Черкащини.

Знайшла підтримку і розробка запропонованої мною як науковим керівником теми «Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках ХХ ст.», яка вилася у дисертаційне дослідження М. В. Поставничої, яке було успішно захищене в Харківському національному університеті імені В. Каразіна у 2003 році. Провідною установою дисертації виступив очолюваний П. Т. Троньком відділ історико-краєзнавчих досліджень Інституту історії України НАН України³⁶.

Принагідно слід зазначити, що П. Т. Тронько був одним із наукових консультантів докторської дисертації А. Ю. Чабана, який ґрунтовно досліджував роль і значення Середньої Наддніпряни в історії України з найдавніших часів до кінця ХVІІ ст., простежив етно-соціальні процеси, їх вплив на формування українського етносу, проаналізував геополітичні впливи на цих землях³⁷.

У спілкуванні з Петром Тимофійовичем у мене зародилася і була підтримана краєзнавчою громадою та реалізована ідея проведення науково-краєзнавчих конференцій «Черкащина в контексті історії України», перша з яких відбулася 16 квітня 2003 року у Черкасах і присвячувалася 50-річчю утворення Черкаської області. Звертаючись до

³⁶ *Поставнича М. В.* Розвиток історичного краєзнавства на Черкащині в 50–90-х роках ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний університет. ім. В. Каразіна. Харків, 2002. 18 с.

³⁷ *Середнє Подніпров'я в історії України з найдавніших часів до середини ХVІІ ст. (Геополітичний аспект): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Ін-т історії НАН України. Київ, 1996. 48 с.*

учасників конференції, П. Т. Тронько зазначив: «переко-наний, що починання черкаських краєзнавців знайде ши-року підтримку, а матеріали цієї і наступних конференцій сприятимуть поширенню знань про минуле і сучасне Черкащини, вихованню у її жителів почуття гордості за свій край і державу, глибокої поваги до історії і культури українського народу»³⁸.

Ці побажання патріарха українського краєзнавства і «оборонця національної спадщини» збулися – вже про-ведено десять таких конференцій, вони здобули наукове визнання серед освітян, науковців і усіх, хто цікавиться історією рідного краю. Утвердився як авторитетне науково-популярне видання часопис обласної організації НСКУ «Краєзнавство Черкащини». Його зміст і тематика охоплю-ють широкий спектр студій з історії краю, проблеми організаційної та інформаційно-просвітницької роботи осередків Спілки. Важливо, що у ньому мають можливість публікувати результати своїх досліджень краєзнавці з усіх куточків Черкащини. А сам журнал широко використо-вується в освітньому процесі в закладах освіти.

Сьогодні відрадно констатувати, що вагомий внесок краєзнавців Черкащини у справу вивчення, дослідження і популяризації історико-культурних і природних багатств рідного краю відзначено заснованою у 2013 році премією імені академіка Петра Тронька Національної спілки краєзнавців України. Серед лауреатів престижної відзнаки – Анатолій Чабан, Валентин Лазуренко, Іван Нерубайський, Григорій Голиш, Василь Мельниченко, Володимир Щер-батюк, Володимир Поліщук.

³⁸ Черкащина в контексті історії України. Матеріали Першої науково-краєзнавчої конференції Черкащини, присвяченої 50-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси: Ваш дім, видавець ПП Дикий О. О. 2004. 464 с.

ШЕВЧЕНКІВ КРАЙ ПАМ'ЯТАЄ ПЕТРА ТРОНЬКА

Вдячні черкащани пам'ятають і шанують світлу пам'ять академіка, Героя України П. Т. Тронька, який впродовж своєї невтомної державної та громадської діяльності багато зробив для збереження і охорони пам'яток історії і культури Черкащини, передусім пов'язаних з Тарасом Шевченком.

У Шевченківському Національному заповіднику в Каневі до 110-ї річниці від дня його народження П. Т. Тронька відкрита виставка, присвячена цій даті. Символічно, що ця подія відбулася теплого сонячного дня 9 березня 2025 року, коли на Тарасовій горі вшанували річницю від дня народження Тараса Шевченка, для увічнення пам'яті про якого так багато зробив П. Т. Тронько. До могили Великого Кобзаря лягли живі квіти від органів місцевого самоврядування міста Канів, Канівської громади, Міжнародного об'єднання українського козацтва (Черкаси), краєзнавців, письменників, митців.

Органічно у вінок Шевченкових березин вплелася виставка «Я завжди намагався чесно служити своєму народові», присвячена 110-річчю з дня народження історика, академіка НАН України, фундатора національного краєзнавства, координатора музейної, архівної та пам'яткоохоронної справи, Героя України, почесного громадянина міста Канева Петра Тимофійовича Тронька. У ній були представлені експонати з колекцій Шевченківського національного заповідника, серед них – книги «Я тобою, Україно, живу...», «Що залишимо нащадкам?», «Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття», «Краєзнавство в Україні: стан і перспективи».

З нею мали можливість представники громадськості Канева та гості міста, які прибули того дня на Тарасову гору для участі у Шевченківських заходах – надзвичайні та повноважні послы Бельгії, Мальти, ПАР, Мексики, Угор-

щини, Палестини в Україні, студенти та ректори Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Вінницького національного медичного університету імені Миколи Пирогова³⁹.

Ім'я Петра Тимофійовича Тронька навічно увійшло в історію Черкащини як почесного громадянина міста Канева і щирого друга Шевченкового краю.

15 вересня 2011 року Україна прощалася зі своїм Героєм. До клубу Кабінету Міністрів України на Інститутській, 7 пролягли дороги з усіх її куточків. Однією з найчисельніших була делегація з Черкащини – Шевченкового краю, яку, як і всю Україну, любив Петро Тимофійович Тронько і віддавав багато зусиль для вирішення великих і потрібних справ на її благо.

Символічно, що того вересневого дня 2011 року в день прощання з ним представники Черкащини привезли до його могили на Байковому кладовищі грудочки землі з Тарасової гори.

³⁹ Сайт «Тарасова Гора» Шевченківського національного заповідника у Каневі. Режим доступу: URL: <https://shevchenko-museum.com /2025/03/09/lyubov-i-shana-vichna-kobzarevi/>

ЗГАДУЮЧИ ПЕТРА ТИМОФІЙОВИЧА...

АКАДЕМІК ПЕТРО ТРОНЬКО: ТРАЄКТОРІЯ ЛЮДЯНОСТІ

Є люди, зустрічі з якими залишають помітний слід у твоєму житті, впливаючи на твій подальший життєвий шлях і твоє світосприйняття. Волею долі й дякуючи краєзнавчому рухові, я ще далекого 2003 року долучився до когорти тих людей, яких нині справедливо називають «подвижниками» краєзнавчого руху, «літописцями» і «невтомними дослідниками і патріотами» рідного краю. Пишаюся роками своєї участі у цьому почесному і поважному потоці безкорисливої діяльності, метою якої є відродження духовності й історичної пам'яті українського народу, вивчення, дослідження та збереження пам'яток матеріальної та духовної культури рідного краю, популяризація нашої культурно-історичної спадщини.

Від 2001 року я став офіційно членом Всеукраїнської спілки краєзнавців (з 2008 року – Національної спілки краєзнавців України). А згодом, на III звітно-виборній конференції Черкаської обласної організації ВСК, мене обрано заступником голови правління цієї поважної творчої спілки. Це дало мені змогу долучатись до масштабних краєзнавчих заходів всеукраїнського гатунку, які ініціював, генерував, і найголовніше – контролював на всіх етапах їх підготовки Петро Тимофійович Тронько.

Видатний українець, Людина, яка для мене була і залишається в пам'яті взірцем потужного державницького розуму, справжній патріот України, Герой України, доктор історичних наук, професор, академік Національної академії наук України, голова Національної спілки краєзнавців України (1990–2011).

Я мав за честь бути делегатом історичного IV з'їзду Національної спілки краєзнавців України і пам'ятаю, як світилися очі Петра Тимофійовича в той момент, коли представник Кабінету Міністрів України зачитував Постанову від 16 жовтня 2008 р. № 908 «Про надання Всеукраїнській спілці краєзнавців статусу національної». Адже отримання такого найвищого статусу для творчої спілки на державному рівні – це була виключно особиста заслуга патріарха краєзнавчого руху України Петра Тимофійовича Тронька.

Саме завдяки академіку Петру Тимофійовичу Троньку на хвилі демократичних перетворень та національного піднесення українського суспільства 27 березня 1990 року в Києві відбувся I-й Всеукраїнський краєзнавчий з'їзд, який мав статус установчого для Всеукраїнської спілки краєзнавців, де його і було обрано першим головою правління. Окрім створення організаційної структури Всеукраїнської спілки краєзнавців, П. Тронько зініціював важливі видавничі проєкти. Завдяки Петру Тимофійовичу у 1993 році було відроджено випуск репресованого ще у 1930 році комуністичним режимом журналу «Краєзнавство». У пам'ять про своїх славетних попередників, які стали жертвами тоталітарного режиму, Спілкою почали видаватися документальні збірники «Репресоване краєзнавство».

Черкашан-краєзнавців Петро Тимофійович любив, поважав, багато з них були довгий час у складі президії НСКУ (Михайло Іщенко, Василь Мельниченко). Мені, молодому історичу і краєзнавцю, особливо запам'ятались кілька епізодів з особистого спілкування з Петром Тимофійовичем. До речі, Свідectво про присвоєння мені звання «Почесний краєзнавець України» в останні місяці свого життя, а саме 16 квітня 2011 року, підписав особисто сам голова НСКУ, академік Петро Тронько, чим я щиро пишаюсь.

У 2007 році в місті Харків на базі Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відбувався пленум НСКУ, присвячений 80-річчю спілки. У роботі цього

форуму брала участь і черкаська делегація, до складу якої входили очільник краєзнавці Черкащини Василь Мельниченко, канівчанин Михайло Іщенко і я. Ми приїхали з Черкас до Харкова автобусом за день до початку заходу. Поселили нас в готельних номерах Харківської обласної станції юних туристів. І яким було моє щемливе подивування і приємне враження, коли увечері у двері кімнати, де ми поселились із Василем Миколайовичем Мельниченко, почувся легкий стукіт. Я відчиняю – а там стоїть сам Петро Тимофійович Тронько зі щирою посмішкою на обличчі. Запитав – як доїхали, поцікавився: чи поїли, чи зручні ліжка, як самопочуття. Такі прості речі у запитаннях, а в них – велика турбота про людину. А потім присів біля нас і більше години розповідав нам про своє перше знайомство з Черкащиною, про те, як у роки Другої світової війни його пригощали тут смачними «моченими» огірочками, смак яких він запам'ятав на все життя.

Багато говорив про Чигирин, Суботів. Йшлося про збереження історико-культурних пам'яток в Черкаській області за часів його роботи на керівній посаді в Раді Міністрів УРСР. Цікаві речі згадував про пам'яткоохоронні, будівельні та опоряджувальні роботи, які проводились у 1960-х роках на батьківщині Тараса Шевченка. Розповідав про те, що в ті ж роки були міркування і клопотання очільника тодішньої радянської України Петра Шелеста (і особисто Петра Тронька теж), щоб Черкаську область перейменувати на Шевченківську із центром у Черкасах, і як ці речі загальмувались. Ще у ті радянські часи, за спільної його роботи з Петром Шелестом, як згадував Петро Тимофійович, міркували аби Холодний Яр оголосити національним заповідником-парком. Я слухав із таким захопленням, що просто важко описати словами. Для мене це були нові і цікаві краєзнавчі факти, про які я особисто не знав.

І ще я мав нагоду в приватному спілкуванні з академіком П. Троньком дізнатися про нові для мене краєзнавчі факти про Черкащину 12 червня 2009 року. Після роботи пленуму

правління Національної спілки краєзнавців України, який проходив у приміщенні вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка, на якому були прийняті Методичні рекомендації по організації роботи регіональних осередків НСКУ (у зв'язку з новим статусом Спілки), Петро Тимофійович запросив нас із Василем Мельниченком присісти до його столу і разом пообідати. Навіть фото випадково вдалось зробити, яке я вважаю історичним. Бо це світлина з історії того ж таки людиноцентричного життя видатного українця, якого справедливо називають оборонцем національної спадщини України на перехресті двох епох: радянської та відродженої у 1991 році незалежної України.

Закарбувалося в пам'яті ще й 12 липня 2010 року – святкування 95-річчя Петра Тимофійовича. Коли ми зранку зайшли з професором Василем Миколайовичем Мельниченком до кабінету голови НСКУ на Грушевського, 4, щоб привітати ювіляра, то після вручення подарунка й вітальної адреси, в унісон до гарних слів очільника краєзнавців Черкащини я сказав: «Петре Тимофійовичу, приємно що ви з нами! Ви стільки зробили добра для країни, і знайте, що Вас шанують». На що він, видихнувши, глянув мені в очі і тихо відповів: «Ох... Дякую!». Потім було потужне державницьке пошанування ювіляра в колонному залі Київської міської ради на Хрещатику, на якому мені принагідно пощастило сидіти поруч із онуком Івана Франка Роландом.

За участі та сприяння Петра Тимофійовича Тронька я мав за честь відвідати різного роду краєзнавчі заходи в Києві, Харкові, Хмельницьку та інших містах України.

А ще приємно і щемно було отримувати із рук нинішнього голови Національної спілки краєзнавців України Олександра Петровича Реєнта 12 липня 2023 року Диплом лауреата всеукраїнської премії імені академіка Петра Тронька за внесок у музейну та пам'яткоохоронну справу: діяльність у сфері збирання, збереження та охорони історико-культурної спадщини України. Ця відзнака – як

своєрідна настанова на подальше служіння рідному краю. Це справа, яку передано нам, наступникам, у розвиток та задля торування нових краєзнавчих шляхів, на відкриття нових історичних горизонтів.

Є Постаті в історії, чий поступ означений у пам'яті поколінь попри гострі перерізи ідеологій і суспільні злами. Пишаюся тим, що особисто знав і мав змогу чути Петра Тимофійовича Тронька.

Траєкторією людяності, налаштовуючи сучасників на людиноцентричність, жив академік Петро Тронько.

ПАМ'ЯТАЄМО культових українців, оборонців національної спадщини України на перехресті різних епох – ПЕРЕМАГАЄМО як народ, як нація, як справжні українці-козаки!

Валентин ЛАЗУРЕНКО,

доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з гуманітарно-виховних питань Черкаського державного технологічного університету, лауреат Премії імені академіка Петра Тронька, голова Черкаської обласної організації НСКУ

УРОКИ АКАДЕМІКА ТРОНЬКА

З дитинства кожному з нас не раз доводилося чути популярний крилатий вислів: «У житті як на довгій ниві», який приходить на згадку, коли згадуєш образ доброї пам'яті Петра Тимофійовича Тронька. Його життєвий шлях, довжиною ледь не у століття, нагадає порізану широкими ярами і глибокими степовими байраками, покриту високими горами і стрімкими ріками українську землю. Я мало у своєму житті зустрівач людей так природно інтегрованих у той всесвіт, який ми називаємо «Україна». Щоправда, у кожного він має і свої – відмінні від інших співвітчизників – питома українські обриси, кольори, символи, наповнені піснями, звичаями і традиціями, легендами і бувальщинами. І не завжди героїчними, а радше – раз у раз – драматичними. Але ще частіше – до болю трагічними...

У Петра Тронька також була своя Україна – безмежна у часі й просторі – від мікрокосму рідного села раннього дитинства і до найвищого злету його талантів, визнання заслуг перед народом, державою, колегами. І в цій Троньковій Україні особливе місце було відведене його малій батьківщині на Слобожанській Богодухівщині, юначим дорогам часів пошуку ним свого місця у цьому світі, який диктувався селянським світоглядом, мораллю звичаєвого права, що, по суті, тоді зводилося лише до бажання стати людиною і самостійно забезпечувати себе найнеобхіднішим у житті. Саме на це було направлено його виховання у родині. Адже випало Петру прийти у цей світ у трагічному 1915 році – у розпал Першої світової війни. Тієї страшної своєю жорстокістю війни, що, здавалося, мала б злякати людство своїм передчуттям апокаліпсису, але, як згодом з'ясувалося, вона стала лише прелюдією до ще більш кардинальних змін буремного ХХ століття. Як для його рідного села, так і для усіх – без виключення – куточків земної кулі, куди час від часу закидала чоловіка доля, випробовуючи на міцність.

Дуже не просто написати текст про Петра Тимофійовича і не впасти у перерахування його загальновідомих і тепер уже цілком офіційних характеристик, що містять довгі-предовгі переліки державних нагород, різноманітних звань, посад і фактів з його життя. І вони, дійсно, вражають. Але, на моє щастя, упродовж кількох десятиліть я мав нагоду не лише безпосередньо спілкуватись з Петром Тимофійовичем, а й відчутти його суттєву присутність у моєму житті. Що має місце й по нині, попри те, що він фізично уже давно покинув цей далекий від досконалості світ.

Для мого покоління, у якого потужними каналами комунікації із зовнішнім світом та стимуляторами соціалізації були радіо, телебачення і друкована преса, ім'я Петра Тронька пов'язувалося з його діяльністю, насамперед, на посаді заступника Голови Ради Міністрів УРСР (1961–1978 рр.) – рекордних сімнадцять (!) років. Насамперед – як урядовця, державного діяча, організатора республіканського краєзнавчого руху та нової політики українізації, яка повільно набирала обертів у післясталінську добу, що характеризувалася зародками демократизації суспільства. Саме тоді на всеукраїнських теренах проявився організаторський хист Тронька і його ім'я все частіше згадувалося у контексті всенародного вивчення минувшини України та її регіонів, популяризації бережливого ставлення до історико-культурної і природної спадщини, створення численних музеїв і заповідників – як республіканського та обласного, так і місцевого значення. Звісно, що робилося все це під жорстким контролем партії та всевидячим і всеконтролюючим оком КДБ, які не дозволяли пересікати численні червоні лінії. При цьому, справедливості ради, варто відзначити, що він довгі роки свого життя вірив у «мудрість партії і світле майбутнє, яке несе народам світу єдино правильне вчення марксизму-ленінізму». І навіть сприйняв політику «мудрого батька народів», на правління якого припало становлення комсомольської кар'єри Петра Тронька. Але травматичний досвід примусової колективізації, Голодомору 1932–1933 років та політичних репресій 1937–1938 років,

трагічні події часів Другої світової війни сформували у нього досить конкретний кут зору на життя і політику та виробили своєрідний імунітет проти такого роду отрути.

Тож, переконаним сталіністом йому все ж не дали стати спадкове відчуття справедливості та поваги до людського життя і гідності, закладені родинним вихованням. А ще досить рано він зрозумів мудрість буття і те, що життя влаштовано так, що будь-які лінії малюють люди, а інші люди їх переміщують і цим розширюють свободу дій. Так часто траплялося і в житті Петра Тимофійовича, коли він проявляв неймовірні здібності дипломата, велике терпіння і стійкість у досягненні мети. Тож і на сьогодні незаперечним залишається історичний факт, що з очолюваним академіком Троньком всенародним краєзнавчим рухом пов'язані десятки врятованих пам'яток національного значення та історико-культурних комплексів, сотні започаткованих громадських і державних музеїв та заповідників, тисячі надрукованих книг та опублікованих наукових досліджень, десятки тисяч повернутих з небуття незаконно забутих імен співвітчизників.

Але, якщо за особистої підтримки Петра Шелеста і Микити Хрущова він почувався у певній мірі захищеним у реалізації своїх новацій, то зі зміною влади відчув неймовірний тиск Москви та її представників в українському істеблішменті.

Петро Тимофійович Тронько мені згадується, насамперед, як мудрий вчитель. Бо саме таким він був завжди, попри те, як формально називалась тоді його посада чи соціальний статус. І, взагалі, його не варто сприймати лише у площині державного чиновника, адже патріотизм, людяність та яскрава особистість найбільше характеризують таке явище як академік Тронько.

Одним із перших уроків, як повинен вести себе із співвітчизниками чиновник, я отримав від Петра Тимофійовича десь у середині 1980-х років, коли він приїхав до Канева у службових справах голови Українського товариства охорони пам'яток історії і культури, а також народного

депутата Верховної Ради УРСР, нещодавно обраного від Канівського виборчого округу. З 1947 по 1990 рік Тронько упродовж восьми скликань обирався депутатом від цілого ряду регіонів республіки, у тому числі двічі представляв у столиці інтереси жителів Шевченкового краю. Хоч це була його не перша каденція, але Петро Тимофійович особливо цінував своє обрання до всеукраїнського представницького органу саме від виборців Канівщини. Особливо пишався тим, що 1985 року висунули його кандидатуру працівники Канівського державного музею-заповідника Т. Г. Шевченка. Адже Тараса Шевченка вважав найвизначнішою постаттю того українського світу, з якого походив сам і якому служив усе своє життя. А Тарасову гору – національною святинєю.

Під час нашої першої зустрічі він вразив мене – тоді ще зовсім молодого чиновника-початківця міського масштабу – своєю інтелігентністю, повагою до співрозмовника і, навіть, якоюсь батьківською увагою до чужих побутових проблем. Мені тоді випало супроводжувати академіка в справах реставрації пам'яток у контексті підготовки до 175-річчя з дня народження Тараса Шевченка, а також бути присутнім на прийомі виборців, який він здійснював як народний депутат від Канівщини. І коли я попросив у нього дозволу відлучитись на деякий час, бо мав зустріти мою маму, яка здалеку приїхала до Канева, та відвезти її автобусом до свого дому, то Петро Тимофійович відразу ж покликав водія і розпорядився відвезти мене куди я побажаю. Здавалося б, дрібниця, але пам'ять береже той день... І таке поводження з людьми, як я мав змогу згодом переконатися ще багато разів, були його правилами життя та природною поведінкою: завжди допомагати тим, хто потребує його участі. «Почуття, що ти належиш до свого народу – це, перш за все, відповідальність перед ним, бажання зробити для нього якомога більше», – скаже про своє кредо Петро Тимофійович якось на схилі віку в інтерв'ю «Українському тижневику».

А того дня я мав ще й можливість спостерігати його манери спілкування з виборцями, які прийшли на прийом

до свого депутата. Звісно, з різними питаннями зверталися до Петра Тимофійовича мешканці Канівщини, але мені чомусь закарбувалася у пам'яті його розмова з літньою жінкою, яка прийшла з проханням сприяти пом'якшенню покарання її синаві, засудженому за якийсь кримінальний злочин. Пояснюючи згорьованій матері законність судового вироку і закономірність відповідальності за порушення закону, сивочолий академік і високий столичний посадовець щиро співчував горю цієї простої селянки і при цьому не загравав з «електоратом» (як тоді вже починали називати виборців). Тоді він делікатно, але твердо викладаючи свою думку, звернув увагу і на провину родини і провали у вихованні юнака, акцентувавши на тому, що життя на цьому не закінчується і завжди можна стати на шлях виправлення. Але головне – депутат обговорив з нею законні і доступні його компетенції кроки, зокрема, і щодо підготовки подання на дострокове звільнення. Але при цьому Петро Тимофійович зумів знайти і такі слова, щоб ця жінка зрозуміла базову мудрість життя, яку туркменський філософ XVIII ст. Махтумкулі влучно передав у своїх поетичних рядках: *«Усі ми викували чаші добра і зла. В них долі наші...»*

З тих пір мені випала честь спостерігати академіка Тронька у найрізноманітніших ситуаціях, на які була надзвичайно щедра його доля. Коли згадуєш незабутній образ Петра Тимофійовича, то як у калейдоскопі змінюють одна одну картини з важливих, а часто, без перебільшення, й історичних подій з життя України, Черкащини, Канева, Тарасової гори, до яких він був безпосередньо причетний. А його дотичність до долі багатьох співвітчизників вражає широтою і глибиною впливу. Складається таке враження, що Тронько прожив кілька життів у кількох вимірах. І це насправді так. Тож ця його багатовимірність заслуговує на вдумливе і детальне вивчення та відповідальне оприлюднення інформації про його життя. Адже, за свідченнями його доньки Лариси, Петро Тимофійович «до останніх днів працював над підготовкою п'ятитомника «Обереги моєї душі. Спогади, документи, матеріали». Багато що з того уже

надруковано, але значна частина ще чекає на свою чергу. Тож, кожний з тих, кому на життєвому шляху випало зустріти академіка Петра Тронька, може долучитися до цієї справи, надзвичайно важливої для відтворення цілої епохи історії рідного народу.

Лише побіжний перелік участі Петра Тронька у справах Шевченкового краю, очевидцем та учасником яких випало бути й автору цих спогадів, вражає важливістю та послідовністю намагань допомогти зберегти і примножити історико-культурні і природні скарби регіону, який він вважав серцем України. Особливо результативно він долучився до шевченківської тематики у 1960-х роках, коли під його керівництвом в республіці реалізовувалась широко-масштабна програма з відзначення 100-ліття з дня смерті та 150-ліття з дня народження Тараса Шевченка.

За його безпосередньої участі, а часто і з власної ініціативи та керівництва, зокрема, було врятовано від руйнації у 1970–1980-х роках Успенський (Юр'євський) собор (XII ст.), визначну пам'ятку національного значення; створено Канівський музей народного декоративного мистецтва; побудовано міський меморіал Слави (1985); встановлено ряд меморіальних дощок на пам'ятках історії – на честь визначних подій та особистостей, до них причетних, з метою повернення їх до культурного та наукового обігу, зокрема, й академіка М. Ф. Біляшівського та літописного твору «Слово про Ігорів похід» (1986); відтворено «Тарасову світлицю» – перший народний музей Кобзаря (1991) у Каневі і шевченківські хати у Моринцях і Шевченковому (1989), та реалізовано інші проекти за кошти УТОПК. Минули роки і вдячні канівці відзначили Петра Тимофійовича званням «Почесний громадянин Канева», яким він пишався не менше ніж найвищими державними нагородами та званнями.

Як людина, наділена багатьма талантами, зокрема дослідника та організатора науки, академік Тронько обирався віцепрезидентом АН УРСР, неодноразово представляв республіку у всесоюзних та міжнародних організаціях і форумах,

очолював українську урядову делегацію на ХХ сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку (1965), Міжнародній виставці «ЕКСПО-67» (Канада) та інших важливих акціях. А 1983 року він, як віце-президент Міжнародного комітету славістів та в. о. президента цієї організації ініціював проведення заключного засідання ІХ Міжнародного з'їзду славістів в музеї Тараса Шевченка в Каневі. І користуючись будь-якою нагодою, завжди прагнув привести своїх зарубіжних гостей та колег до Канева, що також сприяло популяризації національної святині на світових обширах.

Виняткову принциповість та гідну високої поваги діяльність у відстоюванні заповідних Шевченкових краєвидів проявив Петро Тимофійович у 1988-му та наступних роках перед загрозою будівництва навпроти Тарасової гори великого промислового вузла, зведення якого завдало б непоправної шкоди меморіалу Кобзаря. Така позиція у ті часи вимагала від нього сміливості та невтомності у відстоюванні інтересів нації перед лицем компартійного чиновництва, що керувалося вказівками з Москви, та у міру свого технократичного сприйняття світу звідусіль здійснювало тиск на Шевченківський заповідник, який спільно з громадськістю протистояв агресивним будівникам «світлого майбутнього». Ця епопея, що переросла з протистояння народу і влади – спочатку, начебто, з екологічної тематики, незабаром набула й ознак політичної боротьби за національні інтереси та жорсткої критики центральної влади, що у ті часи було досить небезпечно для будь-кого, хто йшов проти лінії партії. І навіть після здобуття Україною Незалежності Шевченківський національний заповідник неодноразово звертався до академіка Тронька за підтримкою та порадою у своїй діяльності із захисту національної святині та організації наукової роботи, налагодження краєзнавчих досліджень і популяризації спадщини Кобзаря. Він завжди прагнув допомогти нам, канівцям, в інтегруванні у загальнонаціональні проекти, що мало компенсувати деяку віддаленість від столичних теренів. Аж до запрошення

зупинятися у нього вдома при поїздках до столичних інституцій у справах заповідника чи наукових. Ці гостювання у його затишному помешканні на вулиці Грушевського та увага від господаря і його милої дружини Валентини Іванівни були незабутніми свідченнями їхньої правдивої шляхетності та щирої гостинності. Приємно вражений побаченим гість-музейник, звісно, не зміг заховати своє професійне зацікавлення багатоманітною бібліотекою та архівом академіка, частина з якого згодом була передана до музейної скарбниці на Тарасовій горі.

За ці чотири десятиліття, що минули після першої зустрічі з Петром Тимофійовичем, мені поталанило не одноразово побачити як він щедро реалізовував свої таланти і чесноти у багатьох важливих моментах новітньої історії України, брати разом з ним участь у роботі Всеукраїнської спілки краєзнавців, організації наукових конференцій, реалізації програми відтворення визначних пам'яток, поїздках по регіонах республіки. Особливо пам'ятною стала подорож на запрошення Петра Тимофійовича на його малу батьківщину у Богодухівському районі Харківської області. Надзвичайно цікавими були його екскурсії та розповіді про раннє сирітське дитинство, дружну родину, навчання у місцевій школі та перші кроки на ниві педагогічної діяльності. Його офіційний трудовий майже вісімдесятирічний (!) стаж також вражав уяву своїм різноманіттям – робітник шахти на Донбасі, учень шляхово-механічного технікуму, учитель української мови та суспільних дисциплін сільської школи, помічник директора училища механізації на рідній Харківщині, курсант військової школи морських льотчиків, заступник директора і директор дитячого будинку у місті Лебедин – Петро Тимофійович замолоду пройшов добру школу життя, що й заклало міцні підвалини його подальшої успішної роботи у сфері державотворення, наукової та громадської діяльності.

Згадується також наша спільна поїздка до Харкова восени 1997 року, де у Харківському національному університеті, почесним професором якого він був багато років, відбувалася Всеукраїнська науково-практична конференція

з історичного краєзнавства. Ми тоді на власні очі переконалися з якою повагою там зустрічають свого іменитого земляка – і викладачі, і студенти, і прості мешканці міста, вважаючи його гордістю усієї Слобожанщини. У цьому спілкуванні постійно проглядалися результати його багаторічної діяльності з розбудови Харківщини як на глобальному рівні, так і на рівні життя окремих людей. Приємно також згадати тодішні щирі привітання академіка Тронька із врученням мені першої державної нагороди – звання «Заслужений працівник культури України» («За вагомий особистий внесок у розвиток краєзнавства, збереження національної історико-культурної спадщини»), що було присвоєне за його безпосередньої ініціативи: таким чином він вважав, що допоможе уберегти молодого і запального у відстоюванні інтересів заповідника керівника від тиску місцевих та центральних органів. Проте, цього захисного імунітету вистачили лише на кілька років і коли генерального директора Шевченківського національного заповідника медведчуківською владою у запалі політичної боротьби у січні 2004 року було незаконно звільнено з посади, то академік Тронько одним із перших достойників країни – разом із Борисом Олійником – першим кинувся відстоювати справедливість. А коли побачив марність своїх намагань перед лицем цинічної влади, то запросив на той час безробітного экс-директора, якому повідомили, що на жодну пропозицію у Каневі щодо працевлаштування годі й сподіватися, на посаду наукового співробітника до керованого ним відділу регіональних проблем історії в Інституті історії України НАН України. Він вірив, що вдасться доказати через суд безпідставність наказу Міністра культури і мистецтв та відновити керівництво національного заповідника, який на той час розпочав реалізацію масштабної програми ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках та реконструкції об'єктів. Робота під керівництвом академіка Тронька була напрочуд цікава та результативна. А ще було й цікаво спостерігати як він професійно справляється з управлінням відділу, у складі якого працювали й зовсім

молоді науковці, вік яких був у кратності до віку керівника як 25 до 90! Не кажучи вже про величезний особистий досвід, рівень знань та ділові якості академіка, багаторазово перевірені життям. Тоді у відділі панував дух діловитості та демократичного централізму, сприяючи високій результативності роботи одного з найпомітніших наукових підрозділів академічного інституту.

Згодом, коли справедливість таки восторжествувала і його співробітник завдяки судовому рішенням Черкаського апеляційного суду весною 2005 року повернувся до Канева, а потім й очолив Міністерство культури і туризму України, то Петро Тимофійович щиро радів цьому та був завжди переповнений ідеями і відкритий до співпраці на теренах збереження історико-культурної спадщини.

Він завжди уважно спостерігав за професійним ростом своїх учнів і радів їхнім кар'єрним просуванням. Одним із перших привітав 2007 року з призначенням мене Надзвичайним і Повноважним Послом України до Республіки Білорусь, зворушливо розповідаючи про своїх колишніх колег на найвищих посадах в сусідній республіці, які, на той час уже давно покинули цей світ. І якось сумно усміхнувшись попросив передати їм від нього уклін, коли відвідуватиму меморіальний цвинтар у Мінську... А також повідав про те, що і йому свого часу пропонували очолити радянське посольство в одній із країн, що розвивалися під опікою СРСР. Але він тоді відмовився, адже не міг покинути розпочаті в Україні справи, усвідомлюючи, що місце його саме тут, на Батьківщині. І це було, очевидно, пов'язано з його глибоким укоріненням у процеси українізації, усвідомленням своєї власної потреби бути саме тут і саме в той конкретний час, коли відкривалося вікно можливостей для реалізації багатолітніх задумів. Як показав час, він тоді прийняв однозначно вірне рішення – якщо виходити з державницьких та національних позицій.

Доводилося мені бачити академіка Тронька і досить принциповим та обґрунтовано непоступливим, якщо це стосувалося його світогляду та інтересів справи. І те, як

відбувалася трансформація його свідомості у складний для всіх нас період розпаду СРСР та зародження нової держави Україна. На відміну від багатьох своїх сучасників та однопартійців, Петро Тимофійович вів себе надзвичайно гідно, приймаючи позицію українського державника як результат тривалих глибоких роздумів, аналізу та спогадів про власний життєвий досвід – часто досить гіркий і трагічний в умовах тоталітарного режиму комуністичного правління. Яюсь мені випало на Тарасовій горі приймати одночасно дві делегації етнічних українців з Північної Америки, які між собою не контактували з політичних мотивів. Пам'ятаю і про свою спробу тоді познайомити між собою двох українських видатних істориків, що належали до кардинально протилежних наукових шкіл і традицій – Петра Тронька і Тараса Гунчака...

Без жодних ознак чи навіть натяків на якісь навіть мінімальні прагнення власної вигоди – для Тронька така поведінка взагалі була не мислима – він брався за нові масштабні проекти та погоджувався очолити цілі напрямки національного відродження як от засновника та незмінного голови Всеукраїнської спілки краєзнавців, яка під його керівництвом отримала статус національної, чи Всеукраїнського фонду по відновленню визначних пам'яток світового значення – Михайлівського Золотоверхого монастиря, Успенського собору Києво-Печерської лаври, церкви Пирогощі та інших національних святинь.

Тож, маємо визнати, що життєпис Петра Тимофійовича Тронька не вкладається у жодну із заздалегідь підготовлених схем і загальновідомі та ще навіть і не відомі науці формули. А лише підвладний він безсмертній Шевченковій сентенції: *«У кожного своя доля і свій шлях широкий...»*

Ігор ЛІХОВИЙ,

*Генеральний директор Шевченківського національного заповідника у Каневі (1989–2005),
Міністр культури України (2005–2006),
заслужений працівник культури України,
Почесний краєзнавець України*

ЩО МИ ЗАЛИШАЄМО НАЩАДКАМ?

Теоретичні сентенції про збереження історико-культурної спадщини мають місце тоді, коли серед нас є люди, які глибоко переймаються ідеями творення регіональної історії, яка є основою почуття Малої Батьківщини. Саме до таких постатей належить Петро Тимофійович Тронько – лідер в цьому напрямку творення історії сучасної України.

Отже, що ми залишимо нащадкам? Це риторичне питання і пошуки відповіді на нього, що полягають у здійсненні конкретних кроків, на мій погляд, завжди було головним для Петра Тимофійовича Тронька – людини вельми відомої в історичних колах, серед краєзнавців України та й серед пересічних громадян старшого віку. Що виділяє його з поміж інших? Це, безумовно, його дивовижні невтомність і настійливість, організаторські здібності і фанатизм у відстоюванні самобутньої історії кожного куточку української землі, їх збереження для нащадків.

Під час неодноразових зустрічей, тривалих бесід завжди вражала ясність мислення, конкретність у постановці проблем для вирішення, міцна пам'ять на події, людей, незмінність принципам. І все це у досить солідні роки.

Згадую, як ми раділи, коли Петру Тимофійовичу було присвоєно звання Герой України. Це, на жаль буває досить рідко, коли такі справді поважні й глибоко шановані люди відзначаються найвищими державними нагородами. У свій час було відзначено і Бориса Олександровича Рибакова – директор інституту археології АН СРСР, який став Героєм Соціалістичної праці. Щось є близьке між цими двома посталями. І, насамперед, це їх любов до історії України, професіоналізм, які проявлялися у Рибакова у глибоких теоретичних напрацюваннях, а у П. Т. Тронька – в конкретних музеях, пам'ятниках, заповідних територіях. І те, й інше залишається у поколіннях навіки.

Однією з пам'ятних дат, яку ми завжди згадуємо, є 12 липня – день народження Петра Тимофійовича. Це було у

далекому 1915 році. Як він сам розповідав, що працювати розпочав у сімнадцятирічному віці – шахтарем. А потім була Клинівська школи в Богодухівському районі на Харківщині, де він викладав українську літературу та суспільствознавство. У 1936–1937 роках навчався у військовому училищі, яке готувало морських льотчиків.

У 1939 році Петро Тимофійович – безпосередній учасник подій на західноукраїнських землях України. Однією із найбільш пам'ятних подій для П. Т. Тронька стала участь у роботі Народних зборів Західної України, на яких було прийнято декларацію про воз'єднання з материнською Україною.

Петро Тимофійович брав участь у Другій світовій війні. Після демобілізації – працював в комсомольських та партійних органах. У 1961–1978 роках – 17 років – заступник Голови Ради Міністрів УРСР. Обирався віце-президентом Національної академії наук України, завідував відділом Інституту історії України НАНУ.

Наша тісна співпраця на всіх етапах його державної та громадської діяльності розпочалася ще з 1973 року. З часу роботи в Черкаській молодіжній спілці. Саме тоді довелося доповідати Петру Тимофійовичу про необхідність спорудження в Каневі молодіжного готелю «Славутич», яке ми ініціювали разом з молодіжним туристичним агентством «Супутник». Проблемним питанням постав вибір місця для готелю. Ми всі прекрасно розуміли, що його слід розміщувати неподалік від всесвітньо відомих історичних місць Канева, однак не порушувати унікальних канівських гір, не втручатися в тераси навколо міста, які наповнені унікальним археологічним матеріалом. Ось тоді вирішальну роль зіграли професіоналізм і конкретність у діях Петра Тимофійовича. Місце для будівництва було визначено несподівано вдало.

А ще, вже тоді ми отримали значну підтримку на проведення обласних молодіжних експедицій «Останній лист», «Тарасовими шляхами Черкащини», «Партизани

Холодного Яру». Кожна з цих ініціатив ніби пройшла рецензію у заступника Голови Ради Міністрів.

Згадуючи ці бесіди, хочу відзначити, що практично без зауважень з боку П. Т. Тронька була зустрінута ідея проведення пошукової операції «Останній лист». Приводом до її розгортання стала зустріч з матір'ю Героя Радянського Союзу Йосипа Дзигунського, який загинув на Сапун-горі у Севастополі. Вразила її розповідь про те, що після того, як надійшла «похоронка» про загибель її сина, невдовзі надійшов лист від нього ще живого. Так спрацювала пошта. Так вона і не вірила у загибель сина. А скільки таких останніх листів трепетно зберігаються у сімейних архівах, як найцінніші речі. Ось тоді обласна спілка розпочала розшук цих листів. Уривки, майже трьох тисяч з них були віддруковані в обласній молодіжній газеті «Молодь Черкащини», яку очолювали тоді Петро Миколайович Жук та Володимир Іванович Грибенко, чимало з них знайшли своє місце в кімнатах бойової слави, музеях.

Безумовну підтримку у Петра Тимофійовича знайшла також ідея про проведення експедиції «Тарасовими шляхами Черкащини». Її результат – встановлення 145 місць, в яких перебував Тарас Григорович Шевченко. І, що найбільш цінним було те, що відшукували ці місця молоді люди, прилучаючись до великої історії України через своє близьке оточення, яке тут поряд, однак далеко не тривіальне, а знане далеко за межами Черкащини.

Саме з подачі П. Т. Тронька в ті далекі час виникла думка про глибоке наукове комплексне вивчення історії Холодного Яру, в тому числі необхідність проведення комплексного дослідження проблем національно-визвольної боротьби 20-х років ХХ ст. Саме тут, на Чигиринщині, під егідою Інституту історії України НАН України, започатковано проведення конференції, видання збірника архівних документів, споминів сучасників.

Нова зустріч з Троньком була під час вирішення проблем встановлення дати заснування Черкас. Остаточному вирішенню проблеми у 1983–1986 роках передувала значна

дискусія, і тут знову ж таки підтримка Петра Тимофійовича зіграла вирішальну роль у прийнятті остаточного рішення.

Значними подіями для історичної науки України стало проведення в Черкасах щорічних традиційних історичних читань «Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку», які вперше були проведені у 1991 році. За час їх проведення на пленарних і секційних засіданнях виступило, опублікували свої статті у спеціальних наукових збірниках майже півтисячі вчених, пошукачів. У 1990-х роках це були чи не єдині зібрання істориків України з проблем медієвістики. Згадую організацію самих перших читань. З якою пересторогою йшла черкаська влада на їхній дозвіл. І вирішальним стало посилення саме на Петра Тимофійовича Тронька, який був авторитетом для Олександра Антоновича Ружицького, на той час – керівника області.

Вже на початку нового тисячоліття, в результаті нашої співпраці, в Черкасах стало проведення двох Всеукраїнських науково-практичних конференцій з історичного краєзнавства.

А ще нас поєднувало те, що мали чимало спільних друзів. Це, на жаль покійні Михайло Іванович Сікорський – директор Переяслав-Хмельницького музею архітектури і народного побуту, Михайло Єфремович Іщенко – лікар з Канева, фанат краєзнавчої роботи, Павло Петрович Соса, Олексій Мусійович Дубовий та багато інших.

Одним із найбільших досягнень Петра Тимофійовича є те, що він виступив редактором багатотомної праці «Історія міст і сіл УРСР». Справді, вона зібрала навколо себе величезний актив, за свідченням Тронька близько 100 тисяч. Можна підтвердити це на рівні області. Однак з часом ми бачимо, що окремі статті хибують схематичністю, політичною заангажованістю, практично відсутні зразки усної народної творчості про ті чи інші історичні події, описи природних пам'яток тощо. У силу невпорядкованості на час написання залишилися неописаними ряд територій, таких як Трахтемирів, Східне Поділля тощо. Про це довелося публічно заявити на одній з наукових сесій. Бачив, як це не

сподобалося Петру Тимофійовичу. Однак його реакція не забарилася. Невдовзі П. Т. Тронько заявив, що «на часі нове аналогічне видання – позбавлене купюр і упереджених оцінок».

Та все ж хочу відповісти на запитання, яке винесене в заголовок цього нарису. Що ж ми залишимо нащадкам? Саме про це ми розмірковували під час круглого столу в столичній газеті «День» влітку 2002 року. З'явилися три подачі цієї газети. Слід віддати належне Ларисі Олексіївні Івшиній – редактору газети, кореспондентам, які брали участь у «круглому столі». Вони практично «без купюр» виклали висловлені думки.

Анонсуючи публікацію, редакція газети висловила свою позицію: любити рідний край взагалі дуже легко. Потрібні конкретні кроки із захисту нашої історичної і культурної спадщини. Беручи це до уваги, редакція запросила для участі у «круглому столі» найбільшого авторитета в цій галузі, визнаного вченого, академіка НАН України, Героя України Петра Тимофійовича Тронька. Поїздка в Чигирин відкрила нам відомого теоретика і практика досліджень історії рідного краю, професора, доктора історичних наук, заступника голови обласної державної адміністрації Анатолія Юзефовича Чабана. Велика історія розпочинається з малої батьківщини – з рідного будинку, вулиці, району, області... Тож цілком ясно, що історичне краєзнавство – особлива і аж ніяк не другорядна галузь гуманітарного знання.

Про те, як досягти оптимального поєднання зусиль громадських рухів, небайдужих людей, з одного боку, і абсолютно необхідної державної підтримки – з другого, розповідають наші гості.

Та все ж сьогодні головні слова про Петра Тимофійовича Тронька.

Історію роблять люди, і Петро Тимофійович один із найдіяльніших її творців, невтомних будівничих.

Анатолій ЧАБАН,
*доктор історичних наук, професор, дійсний
член Української академії історичних наук,
лауреат Премії імені академіка Петра Тронька*

ДУХОВНИЙ БАТЬКО УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВСТВА

Загальновизнана істина: видатні постаті, осяяні харизмою, залишають яскравий слід у бутті народів, надихаючи прийдешні покоління на самовіддане служіння високим ідеалам і спонукаючи їх тягнутися до витвореної знаменитостями високої планки життєдіяльності. Саме до таких духовних подвижників належить незабутній Петро Тронько – видатний учений, полум'яний патріот України, фундатор сучасного українського краєзнавства. Він став одним із моїх духовних кумирів, а доля подарувала мені незабутні миттєвості спілкування з Великим Українцем.

Уперше про Петра Тимофійовича я почув від свого вчителя – краєзнавчого патріарха Шевченкового краю Михайла Пономаренка. То були незабутні часи творення найголовнішого Тронькового дітища, котре увіковічило його – фундаментального видання «Історія міст і сіл УРСР». Коли побачив світ том «Черкаська область», він одразу став для мене, тоді молодого вчителя історії й краєзнавця-початківця, справжньою настільною книгою. Попри ідеологічні нашарування, це видання відкривало маловідомі сторінки минулого рідного краю й стало дороговказом у моїх власних краєзнавчих пошуках. Кожне звернення до цього фоліанта в ті непрості часи «маланчуківщини», коли тотально нищилися осередки національного духу, було наче ковтком свіжого повітря – своєрідним елеєм на душу. Тоді я часто замислювався: яку ж то громадянську мужність і силу духу потрібно мати, щоби очолити мегапроект, котрий через регіоналістику стверджував живу істину: «Ще не вмерла Україна!», викликаючи істеричну реакцію в московських владних кабінетах.

До наукового доробку Петра Тронька я звертався й під час роботи над дисертаційним дослідженням, присвяченим становищу неповнолітніх громадян у роки німецько-

радянської війни – темі, яка на той час відзначалася гострим дефіцитом джерел і наукової літератури. Саме його праці про участь української молоді в русі опору стали для мене цінним джерелом, допомогли ґрунтовно опрацювати один із ключових розділів.

Проте, то було лише заочне знайомство – через прочитане й осмислене. І лише в 2007 році моя давня мрія про особисту зустріч здійснилася. Разом із Михайлом Пономаренком та донькою-краєзнавицею Ларисою ми завершили роботу над книгою «Подорож Златокраєм: нарис історії і сьогодення Золотоніського району» і я наважився звернутися до Петра Тимофійовича з проханням написати до неї передмову. Приїхавши до Києва, завітав до Інституту історії НАН України, де містився офіс Спілки краєзнавців. Попри відсутність попереднього запису, мене одразу запросили до кабінету голови Спілки. Скромний інтер'єр вразив, а ще більше – простота й доброзичливість самого академіка.

Зустріч, на яку чекав усе свідоме життя, витворивши в уяві картину сходження з піднебесся, відбулася напрочуд просто, щиро й по-родинному. Петро Тимофійович, підвівшись зі свого робочого місця, тепло привітався й запросив до розмови. Коли я представився, він з усмішкою зауважив, що вже чув про мене – очевидно, від Михайла Пономаренка. Після короткого знайомства я передав рукопис книги. Проглянувши його, він схвально відгукнувся про унікальність Златокраю, згадав його видатних уродженців – М. Максимовича, О. Баха, К. Думитрашка, М. Терещенка – і тепло відзначив свого побратима М. Пономаренка, якого з любов'ю назвав «народним академіком». Без вагань погодився написати передмову, попросивши тиждень на її підготовку. А ще понад пів години розпитував мене про здобутки краєзнавців Шевченкового краю, щедро ділився порадами.

Особливо вразило те, що у спілкуванні зі мною – на той час ще провінційним викладачем без наукових ступенів і звань – Петро Тимофійович жодним словом чи напів-

натяком не підкреслив якоїсь ієрархічної різниці. Навпаки, розмова відбулася на рівних, по-людськи тепло й щиро.

З Києва я повернувся окрилений, а невдовзі надійшла й обіцяна передмова. Вона стала не просто вступом до книги, а важливою її частиною, в якій автор наголосив на значенні краєзнавства як підґрунтя історичної пам'яті й потужного засобу патріотичного виховання. Завершив же він своє звернення до читача такими словами: «Вітаючи авторів і представляючи читачам книгу, бажаю, щоб вона сповна служила справі виховання в золотонісців, передусім представників молодого покоління, гордості за свій рідний край і Україну».

Вдруге – і, як виявилось, востаннє – я зустрівся з Петром Троньком у 2008 році на IV з'їзді Спілки краєзнавців України в Києві, де мав честь бути делегатом. Його доповідь – всеохопна, глибока й аналітична, вразила всіх присутніх. Хоча говорив він повільно й тихо (відчувався непереборний тягар високих літ), його слова звучали мудро й переконливо. Саме тоді з ініціативи Петра Тимофійовича Спілці тоді було надано статус Національної.

Нині я з гордістю ношу почесне звання лауреата Премії імені академіка Петра Тронька. Ім'я цього великого Українця й далі надихає мене на краєзнавчі пошуки, яким він присвятив усе своє життя.

«Хто помер, але не забутий, той безсмертний», – каже стародавня сентенція. Тож пам'ятаймо кращого з людей. Петро Тронько своєю самовідданою працею в ім'я України здобув право на безсмертя!

Григорій ГОЛИШ,
*кандидат історичних наук, доцент, директор наукової
бібліотеки ім. М. Максимовича Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького,
лауреат Премії імені академіка Петра Тронька,
голова Золотоніської районної організації НСКУ*

З ШЕВЧЕНКОМ У СЕРЦІ*

У травні 1964 року в Каневі відбувалося святкування 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Саме в дні тієї добротворчої Шевченківської аури в Каневі мені пощастило познайомитися з Петром Тимофійовичем. Він поцікавився організацією медичного обслуговування учасників торжеств на Тарасовій горі. Ця справа покладалася на мене – недавнього випускника столичного медінституту зі свіжими знаннями, що на той час був заступником головного лікаря. Петро Тимофійович уточнив, які саме ліки потрібні, а нового автомобіля для невідкладної допомоги вже було виділено нашій лікарні. Я нашвидку склав свій список обов'язкових медикаментів, але зауважив: «Петре Тимофійовичу, в нас кепська справа з районною лікарнею. Дерев'яні споруди трухнуть і розвалюються, їм уже півтора ста років». – «Зрозуміло, – перепинив Тронько. – Нехай головний лікар терміново напише відповідне клопотання на ім'я Шевченківського комітету республіки і передайте мені сьогодні ж».

Так і зробили. За два тижні прийшло сповіщення про виділення мільйона карбованців для будівництва лікарні в Каневі...

Пошана до Шевченка в нього була не криклива і не лише під круглі дати. Йому чуже показне Шевченкопоклоніння, яким страждають окремі професіонали-демагоги заради власного зиску. Петро Тимофійович за покликом серця, із внутрішньої спонуки дбав про втілення і популяризацію Шевченківських заповітів. За різних ситуацій створював приводи віддавати щирий уклін Тарасові, сповнювати його імператив.

Так, після виходу у світ головного дітища ученого – 26 томів «Історії міст і сіл УРСР», він ініціював методичну

* В основу матеріалу покладена стаття М. Іщенко «З Шевченком у серці», написана у 2015 році.

нараду краєзнавців усього тодішнього Союзу. Засідання проводили в Каневі на Тарасовій горі. Прибуло майже 150 учасників. Серед них – казахи, грузини, молдавани, литовці, башкири... Знавці місцевої історії з різних підколоніальних республік одержали нагоду особисто торкнутися Шевченкової Святині, висповідатися перед Титаном боротьби за волю. Учасники наради ставили запитання екскурсоводам, уточнювали зв'язки Шевченка з їхніми народами. Декотрі в зажурі ставали на коліна перед могилою Великого Кобзаря. Здається, литовець сказав тоді: «Шевченко – духовний батько усіх поневолених народів». Хтось декламував поезії, акцентуючи на визвольних закликах Поета: «Настане суд, заговорять і Дніпро, і гори»; «Кари катам, кари!»; «Ми не раби його – ми люди!»...

Ідеологічна партжандармерія забила тривогу, розцінивши «... затіяне Троньком збіговище антирадянщиків» як замах на дружбу народів, викувану «старшим братом». Було суворо заборонено подавати будь-яку інформацію про нараду.

На П. Т. Тронька посипалися тоді ідеологічні стусани (парткерівництво накинулося на нього з нищівною критикою – «за самоуправство и культивирование националистических тенденций»). Низка відомих вчених країни – Б. О. Рибаків, Ф. І. Шевченко. Д. І. Лихачов та інші – сприйняли прочуханки на Тронька, як власну образу. Щоб протиставитись розгнuzданій владі, вирішили провести І Всесоюзну конференцію з історичного краєзнавства саме в Україні і головою комітету обрали Петра Тимофійовича!

Конференція відбувалася в Полтаві (1987 рік). Від периферійних краєзнавців до президії потрапив і я. Після виступів кількох знаних учених раптом головуєчий Тронько передає мені записку: «Михайле, ти чуєш, усі згадують Шевченка. Зараз ти повинен виступити, як земляк Поета-Велета». У мене перехопило подих. Оговтавшись за мить, я дістав записничок і почав щось кремсати – ніби тези виступу. Заспокоївшись, мовив на піднесенні. У перерві

пленарного засідання Петро Тимофійович похвалив: «Ось, бачиш, як до ладу вийшло, аплодував тобі зал за цікаву оповідь про Шевченкову Святиню, а ти боявся виступати»...

Міжнародний з'їзд славистів 1983 року підходив до завершення. У кулуарах, пригадую, подейкували, наче московські верховоди відкинули пропозицію ввести до програми доповіді про значення творчості Т. Г. Шевченка в долі слов'янських народів. З цікавої ситуації знайшов вихід тогочасний президент Міжнародного комітету славистів (МКС) академік П. Т. Тронько. Він запланував виїзд членів МСК з Києва до Канева. Заключне засідання було проведено в музеї Т. Г. Шевченка на Чернечій горі. А по дорозі до Канева, з палуби «метеора», Петро Тимофійович вів історичну розповідь про глибинні пласти української давнини на Канівських горах, звідки пульсує нурта дніпро-слов'янської цивілізації, де так органічно поєдналися пам'ятки тисячоліття. Коли підпливли до залишків козацько-шевченківського Трахтемирова, то поважним дослідникам давнини Європи і світу Тронько нагадав болісні рядки Шевченка про осквернену реліквію українців:

*І Трахтемирів геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою,
Мов п'яний старець торбинки.
А он старе Монастирище,
Колись козацькеє село,
Чи те воно тойді було?
Та все пішло царям на грище:
І Запорожжя, і село...
І монастир святий, скарбниця, –
Все, все неситі рознесли!..*

Трахтемирів, як і відділене від нього пасмом гір Монастирище, тихо вмирав у піняві хвиль гнилого рукотворного моря Канівської гідроелектростанції. Наукова громадськість тут же підтримала рекомендації академіка Тронька

щодо створення на вцілілих залишках Канівських висот історико-природничого парку України-Руси по магістралі Княжа гора – Тарасова гора – Трахтемирів.

Це мав бути осередок нашої минувшини світового значення під егідою Шевченківського заповідника...

Ще один сюжет 1970-х років. Унікальна історична пам'ятка Успенський собор був перетворений у склад, а пізніше у ньому розмістили музей декоративного мистецтва. Недолугий керівник вирішив підключити історичне приміщення до сучасної тепломережі, що завершилось поривом труби з гарячою водою, яка почала витікати під будівлю, утворивши загрозу будівлі.

Почувши, що в Каневі трапилося лихо, Тронько негайно прибув на місце аварії. Коли побачив руїний стан багатомістової пам'ятки архітектури – Мати Божа борони! – мало не впав у відчай. Пригадую, як зарозумілий директор пробував затіяти пересварку: «Ну що тут такого? Все це релігійне мракобісся. Досить буде зробити макетик із церкви...» – «Ви дикун, – знервовано перервав Петро Тимофійович. – Це унікальна споруда часів України-Руси. У ній втілено талант наших предків. По цьому зразку високого будівельного мистецтва нащадки розгадуватимуть таємниці минулих віків. Для чого ви занастили реліквію?!»

Телефоном академік екстрено викликав фахівців з Києва. Дві бригади майстрів почали заливати під зрушений фундамент рідке скло. Верхівку споруди терміново скріплювали залізними обручами. Кошти на порятунок предвічної будови були виділені Товариством охорони пам'яток історії та культури, яким тоді керував П. Т. Тронько. Отож, рішуча натуга Петра Тимофійовича – відвернути катастрофу Канівського Успенського Собору – увінчалася успіхом.

Як член депутатської комісії з культури і освіти, Петро Тимофійович спільно з Юрієм Мушкетиком, Борисом Олійником, Павлом Мовчаном заручившись підтримкою Голови Президії Верховної Ради Валентини Шевченко, стали самовіддано і поривно розробляти Закон про мови. Розумів

глибинно: тільки високим декретом удасться утвердити найбільше багатство народу – нашу прекрасну, виразну, але віками цьковану мову. «Бо ж мова, – виголошував під склепіннями парламенту П. Тронько, – це органічна форма буття нації, це багатвікова історія національної культури, самосвідомості, психологія темпераменту етносу. Вона забезпечує розквіт і майбутнє нації, її самобутність, як спільнота людей, що склалася історично. Тому втратити мову – значить утратити духовне обличчя нації, вмерти нації як такій».

Під час обговорення проекту Тронько чітко обґрунтував абсолютну необхідність надати українській мові беззастережний статус єдиної державної мови в УРСР. Ставилось завдання повернути мову корінної нації в усі сфери життя, передовсім у навчальні заклади, держустанови, в науку, армію, органи правопорядку. З високих трибун республіканських форумів, наукових конференцій, з екранів українського телебачення має звучати інтелектуальна, інтелігентна, багата і співуча мова працюючого і талановитого українського народу, мова Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки», – потвердив депутат-академік Петро Тронько.

Михайло ПЩЕНКО (1933–2021),
заслужений працівник культури України,
Почесний краєзнавець України,
Почесний громадянин міста Канів

П. Т. Тронько з матір'ю Є. О. Тронько, братом Д. Т. Троньком і сестрою Г. Т. Тронько у м. Богодухів Харківської області. 20 серпня 1938 р.

П. Т. Тронько з дружиною В. І. Тронько і донькою Л. П. Тронько. 1990-ті рр.

*П. Т. Тронько у школі
морських льотчиків. 1936 р.*

П. Т. Тронько. 1941 р.

П. Т. Тронько. Сталінградський фронт. 1942 р.

*Покладання квітів на могилу Т. Г. Шевченка.
26 червня 1975 р.*

*На Тарасовій горі.
Заступник голови
уряду УРСР
П. Т. Тронько
ставить
автограф
на етикетці
посадженого дуба.
31 травня 1964 р.*

*П. Т. Тронько
з дружиною
В. І. Тронько
на Тарасовій
горі.
1990-ті рр.*

Пленум Українського товариства охорони пам'яток історії і культури. Доповідає голова Черкаської обласної організації товариства В. Т. Шнак. Третій справа – голова правління товариства П. Т. Тронько. 1969 р.

Умань. Відкриття каменю на місці спорудження пам'ятника Максиму Залізняку й Івану Гонті – ватажкам повстання Коліївщина. 18 червня 1967 р.

Черкаси. П. Т. Тронько серед черкаських краєзнавців. 1995 р.

Київ. П. Т. Тронько з місцевими краєзнавцями Михайлом Іщенко та Костянтином Андрієнком. 1990-ті рр.

Голова Черкаської обласної організації НСКУ Василь Мельниченко та його заступник Валентин Лазуренко вітають П. Т. Тронька з днем народження і вручають вимпел Спілки, виготовлений народними майстрами Черкащини

Київ. ІV з'їзд Національної спілки краєзнавців України. П. Т. Тронько з делегатами від Черкаської області. 28 жовтня 2008 р.

П. Т. Тронько покладає квіти на могилу Т. Г. Шевченка. 1990-ті рр.

П. Т. Тронько на Тарасовій горі під час одного з останніх приїздів на Черкащину

Науково-популярне видання

Автор-упорядник
ВАСИЛЬ МЕЛЬНИЧЕНКО

АКАДЕМІК ПЕТРО ТРОНЬКО І ШЕВЧЕНКІВ КРАЙ

В авторському редагуванні

Технічний редактор,
дизайн обкладинки
Оригінал-макет

С. А. Кандич
С. Г. Кандич

Здано до набору 10.02.2025. Підписано до друку 21.05.2025.
Формат 60x84/16. Друк офс. Папір офс.
Гарнітура Petersburg C.
Обл. вид. арк. 3.90 Умов. друк. арк. 3.95.
Зам. №40. Наклад 100 прим.

“Вертикаль”

Видавець та виготівник, друк ФОП Кандич С. Г.
Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №1335 від 23.04.2003 р.
18000, м. Черкаси, тел. 067-292-21-83
e-mail: vertical2003@ukr.net

